

L Kaländer ladin
∴ per l ann 1915 ∴

Liber per la familia ladina.

===== 5.° ann. =====

=====
Dat ora dal' „Union dei Ladins“ a Dispruk.

Metù adum da Ufhepantone Comploj

da Fufheron.

===== Priesch 60 hl. =====

=====
Dispruk.

=====
Stamparia del Kinderfreund. =====

Kommissionsverlag K. Riedmann in Lana bei Meran.

Filiale: St. Ulrich (Gröden).

Index.

Vorwort	4
Kurze Leseregeln	6
Kalendarium	8
Union dei Ladins	33
Kalender ladin 1916	38
Einheitliche ladinische Schreibweise	40
Nosh antenac da zakan	46
Frederi Mistral †	48
Adio Gherdëina, poesia	51
L saudè, poesia	52
Seniëur Matie	52
Koke Seniëur Bepo Mahlknächt, ugrister d'Urtifhëi, a da fe a giapè Stina del Sigat	55
Gratulazion a Bepo Mahlknächt per si sant inuem	61
Gratulazion dei kari kurazians da Bula	63
I ciastiei de Gherdëina	65
L troi pajan te Gherdëina	71
La gran mueria dl ann 1636	72
N pue de storia dla dliefha d'Urtifhëi	73
N pue de storia de Sëlva	76
La vedla dliefha de Sëlva	78
Stories ntëur la smueja da Fussel	81
L shoz dla dliefha de Val	82
La slites, poesia	82
Proverbi	83
Pensieres i sentënzes	85
N puek per sort	88
La prima «stories» stampedes n gherdëina, Steiner	93
Badiot	
Ciantia dai jagri	95
Dalunc dla patria, ciantia	96
Le bal, ciantia	97
Les erbs de medefhina de nosta valades, Dr. Vittur	98
Fashan	
Invidia ciastiaa	107
L cian del Mucia	110

Fodom

Le fameje nobili de Livinalonk e Kol S. Lucia, Dr. Vittur	113
Valk per ki da Kol, poesia	118
La cioura mula.	119

Ampezan.

Ra bela Ampezana	120
Da una satila d' Ampezo del 1848	121

Engiadin

Alla Lingua materea.	123
Proverbi	123

Notizies storikes di Ladins dla Dolomites

Oswald von Wolkenstein, Dr. Pitra	126
Französischer Vertrag vom 7. Juni 1810 über die Abtretung des südlichen Tirols an Italien und Illyrien	132
Waid- und Waldordnung der Gerichtsherrschaft Wolkenstein	132
Altes Gedenkbuch von St. Jakob	136
La gran mueria, Opfer der Pest von 1636 im Grödental	139
Haller über die ladinischen Mundarten in der Zeitschrift des Ferdinandeums, 1832	142
Pattins. Ein kleiner Beitrag zur Heimatkunde, K. F. Wolff	148
Libri nueves (Neue Bücher)	153
Nachtrag	155

Frederi Mistral †.

(Nashù a Maillane ai 8 de Setëmber 1830, mort ilò ai 25 de Merz 1914.)

Frederi Mistral ie mort!

N sarà puec de nêus Ladins k'a mei audi velk de kefb uem. Velk un savrà, ke l ie n poeta franzêus i êi se pënza, ce a pa de fe kêsh te nosh kalênder. Sun kêsh possi ie ve di, k'êl nstês ne ulova nia vester franzêus, ma provansal; l fôva n fi d la Provans (Provence), ke ie bën na pert dla Franzia, ma ke rezhona m pue autramënter. L linguagio provansal ie de nêus ladins — pon di — un di mafhri parênc. Ske savêis, semeja dla lingues romanes l ladin l plu — no al talian — ma al franzêus. Plu de Gherdëina ie stai n vangun'enes tla Franzia i rusnova bele franzêus ske l taiker. Mbën, mo plu semeja l provansal al ladin.

Frederi Mistral foa l gran poeta dla Provans. Fi de n paur iel nashù tl pitl luek de Maillane, nia da lone dala zità d'Avignon, ulà ke s'a tenl su a komando del rë Filip 4. de Franzia dal 1309—1377 i papesh. Maillane ie certlâ ite da de bieci ciampes rosh de blava, da de bela vinies vërdes i uni tant vëigun de bela gran zipresses skures ke passa su i autri lëns da verfura i i pitli bosh d'aulif. Na belishima kampania ke ie mashimamënter d'anshuda, kanke dut flëur, i d'autonn, kan k'i vendemieja, n vere paravis. I sëura via n ciel bel brun i sarëin i l surêdl ke da bel tler. I kanke l ie dinstà drët ciaut, po vëniet n vent, ke vën tlamà «mistral», propi ske nosh poeta, i porta via l ciaut i nêta l'aria. Nshi ie kêfh vënt, ke ti tol suênz l ciapel ai êi i ti vënta su la rocia al'êiles, dinstà n vere benefator. Ske l vënt «mistral» ie nce sta l poeta Mistral n. bon benefator per la Provans.

I siei l a metù a studië la lege a Avignon i da dedò iel nce ruà a Paris. Ma ilò ne ti savova nia drë bel. L ti a riefbautà l spinel. El stafhova plu giën te si pitl vilagio kiet i san, ke tla gran zità dala fuera, dal note, dai plafbëies i mo melsana; êl rusnova plu giën kui paures de si huek i se la ciakulova miec kula fhëuncs de Maillane furnides dola fhëmpla, ma mpo bela trocht del luek, k'kun kla fbënt fauza de Paris, ke cêla me sulà parënza, po l auter ie unfat. Kanke Mistral ova fat n vanguna rimes franzêuses i ti les ova lietes dant a si oma i'êila ne les ova nia ntendudes, po n'ovel abù assè. L ova lasbà l franzêus i ova metù man de n fe n provansal i ti ova pià plu i plu amor a si parlè, ova metù man de l studië i me tofh ovel abinà adum n vangun kumpanies, ke téniva peja a s'interessè del provansal. I kank' i fova set, k' téniva bel adum, ai fundà del 1854 ske na sort de «akademia» per la lingua provansala i se tlamova «Félibres» (ske difh la pa-

rola, kēi ke fesh libri). Mbēn, kīfh s'ie unii n jēde, koke i a da skri l provansal. Po ti ai spiegà ai siei, ke uniuu dēssa amē i stimē si parlē, arpà da si antenac, i no krējer, ke sibe me l «rusnē dei paures», ske kēi de Paris uel kujenē, i no se dēndē a rusnē provansal. Po plu tert ai dat ora n liber dalà paroles provansales tlamà «le trésor du Felibrige» (l tesor dei félibres).

L liber l plu kunesshu de Mistral ie l'opra idilika «Mirèio», ke vèn lieta giēn nōmē da si kumpatrioc, ma nce da autri. Mashima i franzéufh, ke n'abadova nia tl prim «kl paur de n poeta», a metù man de l stimē i te si vedli dis a mo abù Mistral l unēur de receiver n vishita l presidēt dla Franzia.

Ma ēl ne fashova me libri provansai, ma l cialova nce ke vēnie fates festes nationales; mashima l «Festo Vièrginenco» k'ēl a metù su, ulà ke i paures univa te si furnimēt dl luek i i fhēuni i la fhēunes ciantova la vedla cianties i univa fa teater provansal. I l poeta ke univa amà i stimà da duc, foa for danter i autri i se dafhova fhu kun duc. Kēi fova si plu bie i dis.

Bele dan si mort ti ie unì metù a Arles dant al museum, k'el a fundà, n munemēt dē bront i te si nltimi dis fovel propi da menē picia, tanc n ruvovel al kri, kuriēufh d'udēi kēfh gran poeta, kl ne n'ova propi no deguna gheneda. Ma ēl se teniva de bon i ciakulova kun duc, bēn l plu giēn de si bel paesh, la Provans, i, she venguni la laudova, pō fovel kuntēt i beat.

Fafhan tosh l paur tosh l poeta, iel diventà 83 ani i l fova nio i dis da dedò drēt robust i bon i fhiva bel n drē su. Sēul si bie i ciavei blanc sk'la nēif mustrova ke l muessa vester bele shaldi vedl. Kanke l ie mort, plurovā duta la populazion dla Provans, ske fossa mort n rē.

Mistral ie nafhū tē na cēsa de n paur i ie restà fedel per for a si luek i ala vedla usanzes. El a dedikà si vità a laudē la patria de si antenac i a perdikē, ke n dēssa amē i stimē si luefh natives, la vedla usanzes i tradiziōns. Zēnza lashē dō, fhivel da n luek al auter i purtova la bona parōla al popul de kunservē si furnimēt i si linguagio, «car qui tient sa langue, tient la clef qui des chaînes nous délivre.» (Davia kike mantēn si lingua, tēn la tle, ke dala ciadēines nes delibra.) O, as-sanse nēus ladins n tel uem ke se dedikea dut ala nosta bela patria ladina i ke porta a tel unēur nofh bel l vedl parlē ladin! Ma Mistral nes po vester de bon efhempio! Sk'ēl i si kumpanies a messù kumbater tl prim kontra i franzéufh ke ne ulova nsavēi nia del «linguagio dei paures», messonse nce nēus ti mustre a vel Taliani, ke l ladin o retoroman ne ie n dialet salvere talian, sk'ei nes uel fe dant, ma ske professēures tudēfh, franzéufh i mashimamēnter Prof. Ascoli, ke ie nstēs n talian, a mustrà, na lingua da se plu vedla ke l talian. Davia de kel te-

nide duc adum, kultivēde i kunservēde l'adin, ke la vinceron
ske Mistral.

* * *

Sēn uei mo kuntē velk dla lingua provansala: She fion
zirka mile ani zeruk tla storia, po udonse sula pert da mesdī dla
Franzia n popul, ke fova hēn ruà sota l'fhēuf di Romani i sat
latin, mā ke ne reshona plu latin. Si linguagio ie l'latin di «Pa-
gani». Ei univa tlamei nshila, davia k'i fova giut restei pagans,
dank'i devēnte kristiani. Kēfh latin «di Pagani» ke s'ova meshedā
m puc kul tēmp kun paroles grekes, gotighes i arahcs, an plu tert
tlamā provansal. Ora dla cēses di paures ic ruà kēfh lin-
guagio ti ciastiei di seniēures i ala kēurtes dei Orange, Les Beaux
i Tarascon, ulā ke i «trouhadours» (ciantarins d'amor) purtova
dant cianties d'amor i i kavalieres, grofes i rēiefh — nfina mei
l'koser Friedrich 2. — rusnova, liefhova i fashova rimēs i cianties
n provansal, daviake kēsh parlē fova devcntā ntlēuta l'parlē plu
da seniēur i plu stimā dl mont.

Ma te n jēde iel devcntā na mudazion, ke deguni n'aspitova.
Tel sekul 13 kundana l'kunzil de Lyon l'parlē i la literatura pro-
vansala, pruihēfh de skri provansal i pruihēfh la cianties d'amor.
I ksta proihizion a valū! I granc i i seniēures ne se da plu fhu
kun kēsh parlē, i «truhadurs» n'audun plu giut ciantan i la cian-
ties i la poesies vēn gran pert desdrudes. L'parlē te n jēde tan
stimā dai seniēures vēn desminciā; me dala pitla fhēnt de kām-
pania, dai paures, pastri i peskatores vēniel kunservā. I permō
Mistral i si kumpanies Roumanille, Anselme Ma-
thieu, Taran i d'autri — d'origine duc paures — mēt man
de skri inō provansal i de mustre al mont ke l'linguagio di «tru-
hadurs» vif mo. I kēst jēde fova i sapientons — o miec i su-
perhons — de Paris de kontra i ke kujenova kēi bravi, ke se da-
fhova fhu kun kel «parlē dei paures». Ma Mistral i si kumpanies
l'a vēnta. Al di da nkuei ie l'provansal stimā noe da kēi de Paris
i mafhima i lihri de Mistral ie dlonk giēn liec.

* * *

Da dedō uei mo ve de na pitla prova dl provansal i udereis
riefh, ke l'ie per nēus ladins sēuri da ntēnder:

«Te consacre Mirèio: es moun cor, es moun amo,
Es là flour de mis au,
Es un rasin de Crau qu'émé touto sà ramō
Te porge un païsan.»

«Te kunsakre Mirèio: l'ie mi kuer, l'ie mi amor,
L'ie la flēura de mi ani,
L'ie n rufhin de Crau, ke kun duta si rames
Te spore — n paura.»

Kun keſta paroles dediĉeja Mistral ŝi liber imortel »Mirëio«
a n amik. »Te s pore n p a u r e. De vester n paur, fova per
-Mistral ŝi maſhra fortuna, kuntentëza i ŝuperbia.

Uŝhepantone Compoj.

Adio Gherdëina!

O bela val, mi bel' Gherdëina!
Sta bën, adio, a s'udëi!
Adio, alegta gioventù,
Vo bon kumpani, mi plaŝhëi.
Adio mone i vo valedes!
Adio prei i vo stredes!
Mi kar paefh, kin sun te
Surëdl i luna da,
L ruf per val ke va,
Mi kuer for t' amerà.

Kanke unive inò da te
Nshi aflit i amalà
Sufri tlo i sufri ilò,
Kun gran amor tu m'es levà
Mi gran dulëur bën for i for,
O bela val, mi bon dutor.
Mi kar paefh, l mont t' amira
Dal tēmp del bel dinstà,
Kl eiel sarëin s'a fa;
Da due ies tu amà.

Via da te, mi bel' Gherdëina
Me mëina nkuei da nuef la sort;
Da te, Saslonk i mon' de Sela,
Da vofh gran bel k' n' ie mo mort.
O sëis vo doi mi protetores
D'mi cësa, d'mi genitores,
Mi kar paefh, kin sun te
Surëdl i luna da
L ruf per val ke va,
Mi kuer for t' amerà.

Leo Runggaldier.

L saudè.

Mo n jêde a l'oma i bosl la man,
Po i cêel mo drêt i difh bradlan:
»Dlekordet', o loma, de me i sta nton,
Prêja per me nfin k'inò s'udon!
L'oma cialan dut grama, zitran
Sul cê al seniè i mêtla si man.
»Segur periè ulerei per te,
Têniè' su drêt da bravo saudè!
El cinia de shi. Tla viêra iel po fhi.
Trame doi la parola ai po' manteni:
N' ie passà via trupes dis,
K' êi doi s'a prêsh udù — sun paravis.
L fi mazà dala bala dl Rus
I l'oma tosh morta, do dal ferdus.

Franz Moroder.

Seniëur Matie.

(1770—1844?)¹⁾

Ki ne kunêsh pa la cianties i la rimcs de seniëur Matie?. O
ce »vedla muta« ne se n'a pa nia abù n per mel a liefher si
ciantia ke ti spiega bel m. pont ke »la ie fata« per ëila? O ce
»vedl mut« ne se l' a pa rissa kun seniëur Matie i s' arà pensà:
Refhon al! Nc' ie ne me lashe abinè ite:

»Eiles me dirà del dut,
Ma ie reste vedl mut!«

Mbên, de kêsh »vedl mut« ke foa for de bona ueja, ke n
udova pra uni festa rifhan i ciantan i ke teniva for i autri allegri
i kuntênc, de kêsh bon maester i ugrister, ke a nsenià i sunà a
Urtifhêi, a Ciastel i a Persenon, de kêsh bon krônista, ke nutova
su kun gran bria la nuèves i i fac da Urtifhêi i kël ke ie suzedù
i ani de viêra 1796 i 97 i 1809, de kêsh bravo kumbatant de
Spinges i del Berg Isel, de kêsh nosh poeta, ke pra uni miêur festa
ruvova kun si cianties, tosh n gherdëina, tosh per tudêsk, rimes
i mushiga dut fat êl nstês, de kêsh uem messons kuntè m pue
de zeke.

Seniëur Matie Ploner ie nashù a Urtifhêi l ann 1770.
She si pere fova de Gherdëina o n tudêsk ne savonse nêus: l

¹⁾ La dates de kêsh artikul ie ora de »Das Grödner Tale« de born
Franz Moroder da Lenerf, Urtifhêi, 1891, pert 153 i 154.

fova nashù a Mittewald pra la Franzensfest. De 15 ani fova Matie bele a Urtifhëi maester i ugrister. Kanke n a fabrikà dal 1793 nfina; 1796 la gran dliefha da Urtifhëi, ovel ël da cialè su de' duc i lëures i de' duc i lauranc. Ma mpo se tulovel mo dlaw-

Pruka, kun Ried, Cioves i Tanirz.
A Ried s'al «Vogelweiderhof» dëssa voster nashù Walthar von der Vogelweide
(vivù zirka dal 1170 al 1230.)

rela de skri na kronika de kësh gran lëur, ke ie tenida su te archif dla dliefha.

Del bon orgun dla dliefha s' ovel ël sël festedià i ova petlà adum nfin ke l fova uni fat i ke l ova pudù l bater kun gran virtù per unëur de Die i legrëza de duta la popolazion.

L ann 1797 al kumbatù kul landsturm de Gherdëina a Spinges, ulà ke n' autra ladina, na brava fancela fedoma ti dahova

kula foreia a n Franzëus n do l auter n bon rekord per si vita. Sul uni zeruk do la batalia a abù seniëur Matie na kunferënza kul general Laudon. Kësh general ti a po dat l kumando de to de bota l landsturm de Gherdëina i fhi via n Badiä a parè kui Badioc, ke i Franzëush, ke se n fhiva per l Puster, ne mueie per Badiä, sëura la montes via, i per Fasha a Trënt.

She pu kè kèi da Urtilhëi adurvoya seniëur Matie a fe del dut — l foa nce skrivan del kemun i el ti fashova l aukat ai paures,

L kustim da Ciasstel (Kastelrut).

ti skrifhova kuntrae, suplikes, kubites i d' autra robes — ovel mpo tan n pitl pajamënt, ke l ne p'a tenida ora ala longia i sè n ie fhit l ann 1800 a fe l maester i ugrister a Ciasstel. L ann 1805 al mo giapà n post pra kël ghericht komè skrivän. Mä Gherdëina i si fhënt ne n' al mei desmineiä. Unitant mandovel per vel pot na eiantia o na gratulazion per gherdëina sëura Pinëi ite i kanke l ova dlaurela, fovel me riësh ne' el a kri si kumpanies, mashi-mamënter seniëur ugrister Bepo Mahlknecht.

Al pfleger da Ciasstel J. Steiner ti al fhudä a skri i meter adum l skrit «Die Grödner» tel «Sammler für Geschichte und Statistik» (Wagner 1807, Bd. 2., 1. Stück). Këstes sarä mpo la prima notizies de Gherdëina, de si abitane, de si industria, de si rusneda

etz. Nshi pon di, ke seniëur Matie ie sta l prim ke nes a fa kunëfhe, ai autri, ki ke son i ke rusnon feter unfat sk' i Friauli, i Rumauncr kēi dela Provans o de Katalonia.

Mo n jēde tol seniëur Matie l stlop sula shables i peja tla viëra, ma kēst jēde kü landsturm da Ciestel del 1809 sul Berg Isel.

Do bera Franzl da Lenert dëssel vester ruvà del 1830 ugrister dla pfor a Persenon. Ma nëus raton ke l sibe bele ruà dan l 30. Ilò a Persenon iel po nce mort, plu de segur l ann 1844.

Kēsta fossa la vità de n uem ke a fat tant per Urtifhēi i per Gherdēina, ma ke fossa desmincià, she ne fossa si cianties, si rimes i si kumposiziōns i si kronikes ke l tēnissa n memorià. Te si ultimi dis s' an festedià tant del bravo poeta, kronist, maester ugrister, skriwan i kumbatant dē Spinges i del Berg Isel, ke n ne sa nce no segur, kanke l ie mort.

O bel i rik Urtifhēi! Dlekordete di uemes ke t' a fa grant i kuneshù!

De si cianties n' onse me plu n valgunes. «La vedla muta» foa tel kalēnder del 1911, «L vedl mut» te kēl del 1912.

I na gran pert ie danz unides desdrudes da tei, ke udova massa fosk, davia ke les ti savova m pue massa mondanes i da massa n bon umor.

Kēstes ke ie kēst ann tel kalēnder, ke un o l auter kunesherà, nes a lashà skri shu bera Franzl da Lenert, i nëus l ringrazion de si servish. C.

Koke Seniëur Bepo Mahlknecht, ugrister d'Urtifhēi, a da fe a giapè Stina del Sigat.¹⁾

Da Seniëur Matie Ploner, ugrister a Ciestel (1800—30).

Fete da katif da sēnn!
Kanke Seniëur Kristl vën.
Ne te stilè inshi de lēn!
Di: Bon di! Uniëise bën?
Sëis uni? E bën drët giën
Ke uniëise a me kri.
Ve spitan bën ert, shi shi.
I kun vera impazienza,
No me nëus — dut Urtifhēi!

¹⁾ Stina del Sigat fova la nipote do bera Kristl Perathoner del Sigat, ke stalhova a Firënza i ova mandà sun si spëises l korp de San Benedēt ala dliefha da Urtifhēi.

Ve spitova ert — kël sei.
Pitl i grant, uniun el sa,
Ke sêis n uem dlonk stimà.
Vo nes êis mandà i dunà.
San Benedêt i si korp sant.
Kêst ie nosta kuntentêza;
Due svajova kun legrêza.
Pitl i grant ki mei udova:
Viva bera Kristl, viva!
El nes a mandà de bant
Su si spêises n korp sant.
Percie kl ie uem drêt bon i rik,
L al dat debant a San Durik.
Preja per nêus San Benedêt,
Acioke vivonse bën i drêt,
I kanke on finà nosh dis;
Ruonse su a Paravis!
Bossi po drêt bel la man,
Di: seise bën nton i san?
Fei n bel gran kumplimënt;
Ma ne unî drê tan ruënt.
A tukê la man a Stina.
Ies unida? Kara mina!
M' ues bon mo?
Ies bën ênke drêt nton?
O shi, shi, te ciêles bon,
T' es n bel gran sumenton!
Po dirala: ciêla ve
Kêsh dish prêst dè maridè.
Lasheme inant unî!
Posse pa bën mo tel di.
O selinità festiva!
Giantes tu, ke due udiva.
Ie ulês na santa viva.
No me l korp, no me l' os,
Ma ke a pel i ciêrn a dos.
Kike ntênt, m'a ntendù,
Mo ne muesses di de plu.
Viva, -bera Kristl, viva!
Ie ulês na santa viva.
Po skota kiet i lasha fe,
L vên pa bën mo a sel de.
A di del mat, kël ses tu bën,
T' en bot ne mazun n lën.
L maridè ie shike n fhuek.
N muessa fe a puek a puek:

Tost sunè,
Tost ciantè,
Tost balè.
Tost sautè,
Tost shi, shi!
Tost no, no!

La va pa bèn de do!
Kanke Stina vuel ciantè
Mësses, vespres o tanives;
Lasha pu fhi aut la pives!
Po mèt verda, cièla ve
I mustrève drèt katives,
Lasha piesh i mans sautè!
I fahède gran rumor,
Kanke Stina vèn sul kor.
A sunè pra l'klavier
Lasha fhi la mans lesier!
Sèn mèt verda dant al dut
I cjièla ke t' la giapès,
Sèn auza su la tlapès,
Nè sparaniè la soles,
Nè sparaniè ciauzei,
Nè sparaniè paroles,
Nè sparaniè stivci,
She Stina vèn de Mei.
She n' auter vèn po ala ulèi,
Po di: ce vues pa tu kujon,
Po sauti pu me ti ciavèi
I dai tel kul n bon kalzon.
Perete! di: Sh' t' es piesh i mans.
She no ne fhi plu a mutans.
Tu ne unì plu te mi fava,
O te akuse pra ti ava!
Po diral: Lasheme fhi,
Ie t' la lashe gièn a ti.
Dai la beles, dai la bones
I di: mi kara bona Stina,
Ke tu, kè tu me toles
Kun volontà divina?
Shi, she l' ie drèt a Die,
Dut bon, dut drèt, dut bel.
Kèst skrish ènke Matie
Tla kura da Ciastel.
Tu ses bèn, ki ke son,
Ne breve kun rikèzes,
Ma ie t' ue eder bon

I mostre gran belēzes.
She tu me toles, ie tel difh.
Tu me felhes n gran servish.
 O Stina dala Sia,
 O Stina del Sigat,
 She tu ne n' ies la mia,
 Devēti bele mat.
Tel prim farala n pue' l sord¹⁾
I dirā bel puek i nia;
Po muesses tu i fe l' akord.
Ie son tie i tu ies mia,
Sēn ses tu, bela stria.
Ne me tre giut per l' nes,
She tu ne n' ues to mē,
N' ulon fe gran prozes,
Te toli ie mpo te.
She mei la dish per finta: no!
Ne muesses tu prēst zeder,
Damanda po: percie pa no?
Ie te ue pa bēn fe veder,²⁾
Te kunēshe bēn Kristina,
Tu ies fauza, tu ies fina,
Tu ies furba, malandrina,
Ma negun la indevina.
A me to dal kuer la spina;
Me tu sēula — tu Kristina,
Pereie tu m' es ferī,
M' es tu sēula da vari.
Es ententū i es audi?
Sēn di me bel prēst de shi!
Po dirala bēn bel plan
Per tudēsk o per talian:
Ja, ja, fūrwahr! San Balaran!
Tu prejes bel shike n Fashan.
Tu ies mpo n bon Kristian,
Vie pu ka, te de la man.
Ie te fhure prā mi prisl,
Va damanda bera Kristl,
Po she l te darā pro,
Messerei mpo te to,
Tu ne des mpo no do.
Po sauti it ala proza
I di: Kan ulonsa fe la noza?
Po dirala: bel prēst de Mei.

¹⁾ sēurd.

²⁾ udēi.

O si lauda Idie! fën t'ei!
Po n'es mo una da passè,
Te muesses mo la damandè
A seniëur Kristl — ciëla ve!
Këst te farà pa mo suè!
Te muesses mefe la vaghè,
I bel la kosses palesè.
Sën di pu tu, ko vues pa fe,
T'ies n puere gramac,
Piec ke kel totl da Pradac.
Muesse bele ie tel di.
Tue tu ka-i fe nshi:
Kanke l leva da duman,
Va i bossi la man!
— Èisa bën drët bon durmì?
Èsse zeke da ve di.
Ma bon di! ie son tan gram,
Ne n'e plu sèit, ne n'e plu fäm;
Me vën ert sëura a vel di,
Ma dirëise bën de shi.
Po diral: cie vues pa?
— L'ie na kossa d'importanza,
Ke me fesh drë mel la panza,
Ma skufëde mi kreanza,
I l fossa na mankanza,
Sbe ne n'ësse la fidanza
De vel di a Vo, seniëur,
Cieke ie l mi dulëur,
Ke me druka tan l kuer.
Pò diral: puere mut.
Di bel prëst i ne fe tan giut!
— Shi, seniëur, l foss liër di,
Ma dirëisa bën de shi?
Cie vuei ie tan pensè,
Muesse mefe palesè,
Muesse mefe la vaghè,
L'ie fën piec ke se pistè.
Dëssi di? — L difhe: ne se.
Pudeis bën zënza vel pensè,
L'ie sauri da ndevinè.
Di diral: O lasha ste,
Va pa pu a keghè.
— Ulësse mefe me maridè.
O, diral, fën n'ei assè.
— Ulëisa forshi gor parè?
Ie ne se, diral, ko fe.

Dëssi pa propi t' la de?
— Bën segur! di tu, sesa!
Pò per kēst v' ei demandà.
Vie pu, diral, tu bloza,
Kan ulëisa po fe la noza?
— Stina, Stina, es audi?
Vie pu ka, l difh de shi.
Pò vën Stina super shela,
Pò damandel: Kara bela.
Vues tel to i vues l avëi?
Po dirala: Es plafhëi,
Sën cialede, berà Kristl,
E fthurà nfin pra l pristl.
V' e dit del maridè,
Ma per spas ne pon fthurè.
Sì, di certo, signor zio,
L' ho elletto per il mio
Per ispirazion di Dio
E con volontà dello zio
Lo prenderò poi io.
Po diral pa bën: per me
Poste tu l maridè.
Da per me mo kēst ann,
Me dafhonse bel la man.
Fe po tu ti kumplimēt
I n bel ringraziamēt.
Bera Kristl, Die vel paje,
Sën ulonse pa eighè
I bel prësh se maridè.
O solenità festiva!
Viva, bera Kristl, viva!
Sën ei bën mi santa viva!
Po va pu i gëura l viere
I kërda prëst po berà Piëre,
Ne fashëde gran cianfonies,
Shide prëst n kalonia;
Shide po mo n kël di
Shide bel drët do la via,
Ke degun ne sebe nia,
Fashëde pa po kunedi;
La vedles ne n' a pa po da di.
Es audi?
Fe tu inshi!
I n kel di ke tu es la nōza,
Se n buone pa nà boza!

Gratulazion

de Seniëur Matie per l sant inuëm de si amik, Seniëur Bepo Mahl-
knecht, ugrister a Urtifhëi, 1813.

Mi karo bon amik,
Orghenist de San Durik!
Ie te dës gratulë.
Ko ei mei da fe?
Ie te bince gran fertuna,
Die te sverde da desfertuna
I te debe cënt tei dis,
Do cënt ani l paravis.
Dein heiliger Patron
War gar ein großer Monn.
Tue du, was er getan,
Und spiegle dich daran.
Dein heiliger Patron
Gar viel im Himmel konn.
O ja! du weißt es schon,
Was er auf Erden geton.
El foa n artefhan,
Se vadaniova l pan
Kui lëures de si man.
Ma no kun fe l sartëur,
El foa vel de miëur,
El foa moster zumpradëur.
Wir sind nicht erschaffen,
Dis Welt anzugaffen,
Als wie die dummen Affen.
Zur Arbeit, frisch daran,
Das zeigt uns Josef an;
Der führt uns himmelan.
N bon vedl; na' bon' ana.
Tost laurovel kula plana,
Tost laurovel kula uega,
La madona fova kuega.
Wie glücklich wäre nicht der
Mann;
Der solche Köchin haben kann.
Ma kun fe l zumpradëur:
Al tra su nost seniëur.
Këst i foa ubidiënt
I ulgova da valënt.
Sei auch du ihm unterton,

Dann bleibt er dein Schutz-
patron,
Dieser heilige Zimmermonn.
Shi, Sant' Ufhep l a trat su
Kel pitl mut, Die Gefhü.
Die Erziehung der Jugend,
Die bildet große Tugend.
Auch du bist ein Verehrer
Der Jugend — als Schullehrer.
Al bambin al dat tratura
I ova na gran kura.
A Gefhü al dat la speisa,
Ke l majova pra si mëisa.
Tost pulënta, tost na shufa;
Percie n puere zumpradëur
Ne po majë do l miëur.
Sieh', da gibt es uns zu
schmecken:
Auch wir sollen nicht immer
schlecken.
Pu m po iel stat kuntënt
I stafhova ubidiënt.
L i fashova drët la beles
I tlupova su la steles.
Finamei l bon bambin!
I amulova l manarin.
I shudova a zumprë.
Mei ne n'an audl de n sant,
K' a abü n tel fant.
Da war ja eine Kinderzucht,
Dergleichen man bei uns nicht
sucht;
Denn Josef hatte Gottesfurcht
Und hat beim Zimmern nie ge-
flücht.
Mei ne n'al messü svajë
Mei ne l al messü skurië.
She. Sant' Ufhep trafhova n
shibl,
Po lëurovel bele tribl.

Abênke l' foa fi di Die
I no de Sant' Ufhep l' sie.
Jetzt gibt es wohl andere

Kinder,

Sie sind als wie die Rinder
Und lauter kleine Sünder.
Gibt man jetzt unsern Fratzen
Nicht täglich hundert Patzen,
Bis sie in die Hosen schlatzen,
So mag man sieh wohl kratzen.
Lashi fhu suënz la brejes
A ki pestes de skulejes.
Fei pu tre de bieci gran svejes,
Dai pu me de bon gran pazi
A ki pestes de ragazi.

Tan i mutons ke la mutans
Ie tan riei-k' i malans.
De Sant' Ufhep si gran pajan
Messësun fort avëi tla man.
Tu du auch in Gottesnamen
Deinen Schutzpatron nach-

ahmen.

Gib den Schülern gute Zucht,
Dies bringt tausendfache Frucht.

L' pitl bon bambin
Ne n' ova n' katrin
A se kumprè doi bieshes
O al mankul kater shiesses.
Shan Batista, si fhurman
L menova per la man
N puek ora a sauté
Sun pastura a vardè.
El ova na gran biesha
She ke n' bagot da Tiesha,
I po l' aniel de Die,
Këst seste miec ke je.
Këst foa uni di
Si pitl deverti.

Das heißt sich wohl in Gott er-
freuen,

Und nicht wie unsere Kinder
schreien,

Fluchen, scheften und malediein,
Immer auf der Gassen bleiben,
Spielen, Possen, Händel treiben.
Josef hielt ja Kinderzucht.

Hat dergleichen nie versucht.
Jesus schweifte nicht herum
Wie jetzt unsre Burschen tun.

N seul jëde iel ël mucia
In kël jëde bën, per Diesha,
S'al skendù trëi dis te dliesha
Do trëi dis l' ai pa pià
I te l' a bën skurià.

Po l' ai damandà:

— Dima tu, ulà iesa sta?
Sën l' ovel bën al bos!
O sei still, mein lieber Josl!
Ste pa bën inò pra te,
E n' jëde ulù pruvè,
She t' ies bon de me giapè.

Koke fossa a mucè.
Ne te fe pu no ferdrus,
Ie te difhe sot al mus:
Tu, Ufhep, ies mi padrin,
Ie mues ulghè al mi divin.
Kël lassù ne n' ie tan katif
Ke tu pere putatif.

Ie e ulù mustрэ,
Ki ke son i ceke se,
A ki skribi Farifhei,
A ki pestes de Ebrei,
A këi vedli mushatons,
A-këi totli de barbons,
A-këi mostri de kujons.
Ki trëi dis-ëi for strità,
Nfin ke tu m' es desturbà.
Ie ne ulova pa mo zeder,
Ie te ulove pa fe veder.
Abênke son n' pitl mut,
Di savovi pa del dut.
Nun ließ sich da wohl fragen:
Gibt es wohl noch solche Knä-

ben?

Welche geben solch' Exempel,
Selbst liefen in den Tempel.

Sant' Ufhep, n' bon laurant,
Ke laurova mez debant;
Ulà ke l' fova da zumprè
L tulovi a laurè.

L savova fe del dut
Ke teniva fort i giut.

L laurova miec ke Simbl
 O ke l fova miëur ke l Limbl.
 A Sant' Ufhëp messës de do
 Nce l pitl Hansl mo.
 Dut i fhiva bel de man
 La manea i l gran pajan,
 I fashova me te n bot
 Tost na mëisa o n kriniot,
 Na leticria oder n stuel,
 Na kuna o pifaruel,
 N sbadunë o cie ke n uel.
 Per i paures de bona ercies,
 Dant a l'ega de bona bercies.
 Kula brejes de bieci gran pëc
 Kunciovel bën i tēc.
 Kurz, n tel bon zumpradëur
 Ne giapun mei n miëur.
 L fashova miec si arte
 Ke de fën l gran Bonaparte¹⁾
 Sua maestà, mi scusi!
 I tuoi popoli confusi
 Aspettano i Russi.

Siehe, St. Josef tut uns lehren:
 Jeder halt' sein' Stand in Ehren,
 Gehe seinen Pflichten nach,
 Daß ein armer Handwerksmann
 Auch wohl beilig werden kann.

* * *

Ie te bince uni bën!
 Es ntendù de fën?
 Lashete tu drët servi,
 Do duman ke l ie ti di!
 Di pu me a Mariëusa:
 Va i gëura su la bëursa,
 Kompra cie ke ie bel i bon,
 Porta su i nëus majon.

* * *

Ki ke a tlo skrit,
 Ne uniral a ti dit.
 Ie me soteskrihf²⁾
 I tu n ses m po no, she ne tel
 difhe.

Persenon, ai 17 de Merz 1813.

Gratulation dei kari kurazians da Bula.

SVL St. InVeM DeL sln. Vfhep CVrat In BVLLa.

(de Seniëur Matie, 1828).

1. Aliëgri nëus da Bula!
 Fafhëve nkuei unëur!
 Ne sparaniëda nula
 Al di de nosb pastëur!
 Vo uemes fhide dant,
 Tulëve l bel guant!
 I autri po prëst do,
 La vedles drët de do!

2. I uemes tole kitli,
 La brejes la fenans!
 Shikëde su ki pitli,
 Shikëve, vo nutans!
 Tolëde mo, vo grandes
 Sul cë bela gherlandes!
 La vedles per unëur
 L gran skuac da fëur!

¹⁾ De Setëmbër 1812 fova vardù fhu Moskau i Napolion oa messà muccè ora dla Rushia. Ma na gran pert di saudejes fova more dal frëid i dala fanu. De Otobèr 1813 ova po Napolion inò perdù la gran batàlia de Leipzig.

²⁾ Soteskriзон: nja da liefher.

3. Kun bela prozeshion
A per, a man a man,
Po de briëda fhon,
Cigan i bel ciantan;
Tulon l gran tamburdl
Ke tire n drë gran urdl,
Ke l aude kēi ke vën
I skote su da sënn.
4. I vën duc kēi da Bula,
Ciantan, sunan, cigan.
No me la vedla Lula
Per ve prië de pan.
L ie kossa d' importanza,
Bincion de vera panza,
De vere kuer, shi, shi!
Fertuna for vosh di!
5. Auguron a seniëur kurat
Ke l stebe drët nton.
El ie daniëura stat
Kun nëus valënt i bon.
Die debe si aiut,
Ke l vive mo drët giut.
Da nëus daniëura amà,
Tan giut k'el m'ei sarà.
6. Giauride su la musa
I duc ciantëde do.
Degun ne tire skusa
I sveje kël kē l po,
Per fin ke on saliva,
Svajëde pu me: viva!
Viva seniëur kurat,
Nshi saral bën fat.
7. L ie stat na desfertuna,
Ke duta Bula l sa.
I duc bradlova ad una,
Ke l Pimperl ie krepà.
Dei cians i plu valënc
Zanovel bel kui dënz.
Kapiva prëst: Wart auf!
Geh, Pimperl, friß und sauf!
8. I kël pitl ucel,
Ke fova propi blot,
Ciantova drë tan bel,
Al dat a Mëine Kot.
Mi bon seniëur kurat!
Tlo ëise fat da mat.
Ie muës drë vel di
Vo dais me vel teni.
9. Dut kel ke v' ie de uega,
Messëise ve teni.
She un ulës la kuega
Difhëise pa de shi?
Je krëje bën de no.
Ma sh' un la vuel pa mpo
Per fën se maridë,
Messëis mpo i la dë.
10. O bon seniëur kurat!
Audide a bon kont!
Ne sëise pa tan mat,
A fhi mo sëura mont.¹⁾
Vo sëis mo fhëun i sann,
Per nëus fossel n dann.
Sarëis bën mo zakaur
Mpo giut assë pluan.
11. Pastor de nosta ana!
Menënes su al ciël,
Ulà ke n maja mana
I drë bon niok da miel.
Vardëde nosh ntuons
Da bieshes i kastrons!
Vardëde la fenans, —
Kla furbes de mutans!
12. Svardënes dai majans,
Krauniëde kēi Lumberc,
Difhëde ala mutans
De no fe plu bastere!
Vardëde kē deguni
Sëura i sot Kuntruni
Në vede a se danë
Tel infern po a keghë.

¹⁾ L kurat ruva via n Badia.

<p>13. Svardēnes dala stries,
Rie ēiles del malan.
Les ie diaulmēnter ries,
Nes fefh suēnz gran dann.
Nes tira sula kresta
Na bela gran tēmpesta.
Per Triek ciacēles fhu,
Fafhēi la krēush lessū.</p>	<p>15. Sēn onse bel ciantā,
Sēn dēssel pa bastē.
Nēus on del dut binciā;
Sēn fhonse a gustē.
La kuega porta su
Del dut assē i plu.
Da bever plu k' assē,
Ke n posse drēt cighe.</p>
<p>14. Les ie tēl vedla pestes,
Ke n' a mo mei giapā.
Les ie mpo mo lestes
I sauta n krēp ka i la.
Les pruēta sun Bulacia,
Fafhēi me m pue la ciacia.
Mustrēi vosh puni seniā,
Udēis pā ke les va!</p>	<p>16. Salute! bon seniēur!
Kul got n tela man
Buonse a Vost unēur,
Vivēde giut i sann!
Nkuei de Vosta festa,
Shaudonse drēt la testa.
Stafhon aliegramēt,
Potztausend sapramēt!</p>

I ciastiei de Gherdēina.¹⁾

Shike belau uni val del Tirol, nshi a ēnke Gherdēina i a abū si ciastiei. Danz ke de na pert de kish ciastiei san al di da nkuei pueki nia, percie ke i vedli da zakan ne skrifhova tant ke vēn skrit nkuei kun di; po muēssen ēnke pensē, ke la mafhera pert de kish ciastiei iē uni desdrui i per kēl iel ēnke fhi perdūdes truepa skritures, ke povester pudēssa nēs kuntē, kan i ko i da ki ke kish ciastiei fova unii fabrikēi. Ma mpo dēssa l kalēnder ladin kuntē ce ke n sa di ciastiei de Gherdēina. Skumencion kui ciastiei de Sēlva damprō ora.

1. L. ciastel te Val (Wolkenstein).

L ciastel te Val iē segur l plu vedl di ciastiei de Gherdēina. Kan i da ki kl iē uni fabrikā ne san per āuter. N konta ke n grof d' Italia, ke iē mucia da Attila,²⁾ l ebe fabrikā. Ma kēsh

¹⁾ Kunfronta specialmenter »Das Grödnertal« de Bera Franzl Moroder-Lenert, St. Ulrich in Gröden, 1891, 2. Aufl. 1914.

²⁾ Attila fova dal ann 434 fin al ann 453 l rē dei Hunni ke abi-tova tl' Asia. Da ilō iel unī kun mez milion de fhēt tel' Europa per fundē n gran rēni. El ulova avēi mashimamēnter la Franzia; ma ilō al perdū la viēra l ann 451. Do iel rot ite tl' Italia i a desdrū Aquileia; l Papa da kēi tēmps k' ova inuēn Leo I. iē fhit ankontra a Attila i l a prejā ko l debe ōuta. Attila a fat al sēnn, do kē l ova re-cēvū na gran soma de grosh. Sul viac per fhi a cēsa iel mort propi la nūet de si nōza l ann 453.

ie danz da dubitè, shebēn ke n sa, ke Gherdēina fova a kēi tēmps bele abiteda. La plu vedla notizia ke n a del ciastel de Val ie del sekul 13. A kēi tēmpes fova patron del ciastel la nobile famiglia dei Maulrappen. Kēsta familia a po vendù l'ann 1293 l

L kustim de Funeß.

ciastel kun duc i ciampes i prei ke tukova leprò a n seniëur, ke ova inuëm Randold da Pradèl i Villanders. Randold ie mort l'ann 1319 i si fi Konrad a mudà l inuëm ke l ova dant i a metù man de se skri Konrad de Wolkenstein i d' adurvè, ênke l swap-

pen« kula trei nibles.¹⁾ Konrad ie mort l ann 1373 i a lashà n fi, ke ova inuem Friedrich de Wolkenstein i ke a maridà zirka l ann 1360 l'unika fia del senièur del ciastel de Trostburg (sëura Pruka). Kësta fia — inuem ovla Katarina — a arpà dò la mort de si pere (1386) no me l ciastel Hauenstein dlongia Sëuc, ke fova ênke de si pere, ma nce l ciastel de Trostburg i per kël se skrish fën i grofes «Wolkenstein-Trostburg». N fi de kësh Friedrich i de Katarina fova Oswald de Wolkenstein, nashù plu de segur tel ciastel de Val zirka l ann 1367. Kësh gran uem ie kuneshù loñc i lerk sota l inuem «Minnesänger Ritter Oswald de Wolkenstein». Minnesänger uel di kl fafhova i ciantova cianties d'amor. A kël temps fovel la usanza, ke ênke de gran senièures fhiva nkantëur a sunè la vidula o vel auter instrument i ciantè leprò. Kish «minnesänger» fova specialmënter bën udi ti ciantiei di rêiesh, di grofes i di barons. Kanke n rê o n grof o n auter gran senièur ova vel festa o vel bal, fovel la mafhra legreza, she ruvova n tel «minnesänger» a ciantè i sunè, o per di n kurt, a fe l mat. — Nshi a ênke Oswald de Wolkenstein bele l ann 1377 — l ova nlênta 10 ani — skumencià a fhi nkantëur a sunè i ciantè. Kok'ël nstës konta, ovel, kanke l ie muet da cësa, me trêi pfennig (zirka trei helleri) i n tok de pan te fuja. Oswald ie ruvà — pon di — sëura dut l mont, ke n kuneshova ntlênta. L' Europa al udù duta dala-Rushia fin ala Spania i dal Inghiltera fin a Konstantinopel. Perfin t'l'Afrika iel stat i a Gerusalem t'l'Asia. Sun kish viaces fova Oswald tosh negoziant, tosh ciantarin. tosh kuek sui bastimëne. El a fat pea n valguna viêres kontra i Turkes, ie ênke unì pià su i metù te perfhon. Do tan de viaces i fadies i strabaces s' al retirà te si ciastel de Hauenstein dlongia Sëuc, ke l ova arpà da si pere (? 1400); ilò iel mort l di dla Perciunkula ai doi d'Agost 1445. Oswald s' a maridà doi jêdesh i a lashà plu fians i fions; êl rusnova, sk' êl nstës skrish, 10 lingues. El sunova drët bën l'arpa, la vidula, l tamburdl, la pauka i l shi-blot. L a ênke skrit n grum de cianties i metudes n mufluga.²⁾ Oswald vën fat fhu me kun un uedl (kul uedl ciank), davia kl uedl drët ovel bele perdù da fhëun da n kôlp de n polz.

Patron del ciastel de Val fova restà l plu vedl fra d'Oswald, k' ova innem Mikiel, nashù l ann 1362 i mort l ann 1451. L fi de Mikiel ie unì numinà dal koser Maximilian I. (1493—1519) baron i l ann 1628 a kël de Wolkenstein giatà l titul de grofes.

¹⁾ L wappen di grofes do Wolkenstein veifhen fat su sëura la porta do fhegher dla dliefha do Sta. Maria kula inskrizion «Wilhelmus do Wolkenstein 1503.» N këst ann ie unida fata la prima dliefha te Sëiva.

²⁾ Ki ke vuol avëi sta cianties i savëi de plu dla vita de Oswald, so kompri l liber „Die Gedichte Oswalds von Wolkenstein“ von Beda Weber, Innsbruck, Wagner, 1847, o „Dichtungen Oswalds v. W.“ Reclams Universal-Bibliothek, Nr. 2839/40, 48 h.

„L per ke l ciastel de Val serviva ai grofes me per d'instà, kanke i univa al frësk. L ann 1452 fovel mo, ske n sa da zeke skritures, abità, ma l ann 1525 fovel bele desdrù. A ce maniera kl ie unì desdrù, ne san segur. N vuel di ke ova da ite l tēune, autri miena, ke sibe krepà fhu de Stevia n tok de krëp. Kēsta ultima minonga, kl ciastel ie unì desdrù da na smueja de sash, ke ie unida fhu de Stevia, ie segur plu sēuri da krëier ke la prima. N konta ke set ani ala longia an udù sēura l ciastel na nibla kome sēni ke i abitanc del ciastel dēssa se n mucè i nshi se salvè; ēnke dēssel vester kumpari ai grofes zeke spirc ke a anunzià la desgrazia.

Al di da nkuei vëilhen del ciastel me plu n valguna muredes; sota l ciastel iel ēnke mo muredes; ilò dēssa vester sta la stales per takè ite i ciavei i l auter bestiam di grofes. N a kerdù giut ala longia, ke tla ruines del ciastel muessel vester truep grosh, ke po me unii giavei ora da mela nuet. Per kël iel sta perfin de kēi, ke a ulù fe la prova de fhi a giavè, ma senza giatè velk, percie ke i ie unii ciacei via dal Orko, o, ko ke i autri konta, da n gran tavan ke fenova for ntēur ite.

Sēura la cēsa del Drociel n pitl krëp ke se tlama Ciastelat. — Enke ilò dēssel vester sta n ciastel ke fova di grofes de Wolkenstein. Vedla fhënt konta d'avèi mo udù muredes, n vuel ēnke di, ke sun Ciaslat fovel giavà ite set sames de grosh, ke ie po unides rubedes dai Inglefhi! — De kēsh ciastel sun Ciaslat ne san po per auter nēt nia. She l ie stat velk sun Ciaslat, po fovel pa mefun n pitl ciampamil, da ulà kēi del ciastel de Wolkenstein pudova cialè ora de vières de Fasha i de Dantereēpies per udēi, she ne vën mia no vel nemik; i kël ne pudoven udēi dc Val ora. A kēi tēmps fovel massa perikulēus i per kël messova vester specialmēter i gran seniēures for de guardia, ke ne vënne vel leresh o assassins.

2. L Ciastel (Fischburg).

Davia ke i grofes de Wolkenstein ne pudova plu abitè tl ciastel de Val, s' a fabrikà l grof Theodor de Wolkenstein l ann 1622 sota Dlaces n bel gran ciastel ke se tlama Fischburg. Kēsh inuem ie unì dat al ciastel, percie ke zakan dēssel vester stat ntēur via tei pitli lec kun pēsh la ite.¹⁾ Kēsh ciastel serviva ai grofes de Wolkenstein kome abitazion per l instà; n fina zirka l ann 1838 iesi unic al frësk. L kûrat o l kaplan de S. Krestina mes-

¹⁾ A fhi sēura l Kol da Dlaces ite, se ntendun mo, ulà ko fova i lec. L ie n bel plan da bufha i ta mez ora passel n agbel. I dish ke n fova trēi, ma n sarà sta un kun trēi partides. L plu grant fova kël ora nsom. Bera Stefun da Dlaces, ko ie permò mort fba Benedēt a S. Krestina, se dleurdova kanke i l ova lasbà ora i ova fa n bel tok de pra. I lec fova ciariei ite kun de gran berces, i bera Zenz de Spinaces s' ova fa do, ki l ova lasbà ora, 24 pas de lēnia limpea. (La redaktion.)

L Ciastel (Fischburg).

sova fhi uni tant a di mēssa tel ciastel. L di de S. Ciashan (13 d'Agost) — a kēsh sant fova dedikeda la bela kapela — fovel segra del Ciastel i n kēl di univa l kurat de S. Krestina nvià dai grofes a marēnda. L ann 1843 a l grof Leopold dunà l ciastel ala kemunes de Sēlva i S. Krestina i do kēl tēmp servēsh l ciastel per cēsa di pueresh dla doi kemunes. De dora via perel mo n bel fabrikat, ma a fhi de dite iel n spavēnt: nia auter ke ledam, muredes tumedes ite, trames zarei ora, l tēt plēn de bufhies. — Perfin la kapela ne ie stata segura; l autere ie unī zarà ora i metū te na stuva; la kapela nstēssa vēn adurveda kome stan-ghedun. She la kemunes ne fesh tosh velk, muēssa l Ciastel tumē nsēuralauter.

La belā gran cēsa de Kol dala Pelda semeja ēnke n ciastel. Kēsta ie unida fabrikeda l ann 1640 da doi vedla mutans dla familia di grofes de Wolkenstein. Do la mort de kēsta doi ēiles ie diventā Kol dala Pelda cēsa de Sunieria.¹⁾ Nia da lonc

¹⁾ Da l ann 1402 fin al ann 1828 fovel per la val de Gherdēina te Wolkenstein Sunieria i no a Ciastel.

[Ske Steiner konta, fova l ann 1807, ke Gherdēina fova nfina 1814 sota l Bor, la val spartida n trēi sunieries. Sēlva kun 107 cēsesh stahova kun Kolfosk sota la sunieria dei grofes de Wolkenstein; Urtifhēi, Sakun i Santa Kristina kuu 253 cēsesh sota kēla da Kudon; Bula, Runkadic i Soreghes kun 96 sota la sunieria da Ciastel. I dutes trēi stahova sota l »Landgericht« de Fluses. (La redaktion.)]

La dliefha da Sakun.

(Via do Saslonk, „i cind dëic“, l Turm de Innerkofler,
la Zana i Sasplat.)

dala cësa fovel la forcia, i l luck ulà ke la fova, se tlama mo
al di da nknei «Kol da foreia.»

3. L ciastel Stettenecke a Sakun.¹⁾

Bën puecia fhënt de Gherdëina savrà, ke ênke a Sakun fovel
zakun n ciastel. Danz ke de kësh ciastel san puck i nia. Plu
segur iel uni fabrikà zirka l aun 1260 o 1270 da n seniëur o grof
de Shevun (Säben) k' ova inuem Ghebhard. L fi Jakun a plu
segur ngrandi la dliefha da Sakun, ke ie la plu vedla dliefha dela
val de Gherdëina. Kësh Jakun ie mort l aun 1312 zënza lashè fions
o fians; perkël a si sor Adelaide, l'ultima dla familia, arpa
l ciastel Stettenecke i a maridà n deshëndënt de n fra de
Ghebhard; i nshi ie deventei inò i seniëures de Shevun patrons del
ciastel. L ciastel fova sëura la dliefha da Sakun sui èures dei
krêpes da Pinkan. L per ke l ciastel sibe sta prëst desdrù o plu-
tost tumà fhu ti bufhes da Pinkan, percie ke bele del 1600 skrish
un (Mathias Burglehner), ke l ciastel ie despari dan plu cënt ani.
N vuel di ke la pitla ciampana da Sakun, ke ie una dla plu vedla
ciampanes ke n kunësh i ke a na forma kuriëusa — la semeja
n gran kusè — sibe stata dant sul ciastel de Stettenecke. Vera-
mënter konta na vedla tradizion ke la pitla ciampana da Sakun
ie unida giateda ti bufhes da Pinkan; n manz ke fovà ilò a pu-
stura, dëssa l'avei giaveda ora kui korni.

* * *

¹⁾ Vian refhona te si liber (pert 21) de n ciastel «Lagustell». Sëura Sakun de viëres de Sëura Sas se tlama mo na pastura Lagustell.

Kësh puek san di ciastiei de Gherdëina; auter ne konta la storia. Ma n po se nmaginè, ke ai tēmpes, kanka i grofes de Wolkenstein i de Stettenecke univa te Gberdëina al frësk, saral sta de bela festes forshi tan beles ke la festes dal di da nkuei. La fhënt arà cialà kun gran uedli, kanke i grofes univa a ciaval kun na gran quantità de servitù, duc furnii da katif ala bela moda da nlëuta. Mo plu aran cialà kanke passova i seniëures i la seniëures de Shevun, del Trosper, da Ciastel i de Hauenstein, ke univa a gran tlapes — duc a ciaval — ala gran marëndes i cēincs o a d' autra festes ke i grofes fashova te si ciastiei.

Ma dut passa. Al di da nkuei vëifhun apëina vel pitl sēnie dla grandēzes da zakan. Seniëur Antone da Fussel.

L troi pajan te Gherdëina.

Na bona ker d' ëura sëura plan de Palua passa da mez l bosk de Reshiefä ora l »troi pajan« o l »Purtscharsteig«, koke dish i tudësh. N i dish »troi pajan«, percie ke l ie unì fat dan truep, truep cēt ani, pu n po di, dan passa kater mile ani dai pagans ke vivova te Gherdëina.

Vo rifherëis forshi a liefher ksta paroles: dan kater mile ani n saral mia no mo sta fhënt te Gberdëina, mi bon berba!

Pu danz ke l foa ntlëuta bel fhënt te nosta bela val, ma no ala bassa ske nkuei, ma su per ki auc, da Sakun i da Santa Krestina su, sun Kol de Flam, sun kel Piz i nce sun tei pitli këui sota l Balest via, ke ne n' ie nianka plu al di da nkuei, percie ke l' ega a magià via i smujà fhu dut. Po vivoa ksta puera fhënt pagana te këui de krēpes, ulà k' i foa bel segures da tiores salveresh, dala lores i dai lëufes.

L troi pajan mbën foa la prima streda ke passova per Gherdëina.

Pensëde ma ce spavēnc ke l sarà sta datrai sun ksh troi, kanke na famiia nkonta na gran lores o n tlap de lëufes? Tan suēnz sarala ma suzeduda, ke l pere o l' oma ke ulova defēnder si-pitli mutons, ie unii zarei n toc da ksta rie besties. Ce spavēt! L ne n' ie mo cēt ani ke l ie unì mazà l' ultima lores ora n Val Vërda sun Reshiefä. I dan n vint ani ai mazà via n Funëß n gran lëuf ke ie fën da udëi tl museum de Dispruk.

Bel plan, bel plan ic ruvā l kristianefhimo nce te Gherdëina, i ie rate propi de ne me falè dl dut, she miene, ke i prim kristians foa patri rumans ke stafhova ta Pilon. Kish ie ēnke unii sul troi pajan tla val, i ko kl per, ntëur l ann 300 do Kristo, drē ai tēmpes del martirio de Santa Krestina, ke fova mo na muta

fhëuna. Dan, n valgun ani iel uni giapà te n ciamp ta Pilon n dïesh dodefh munëides paganes rumanes del ann 300.

Ma nce mo mile ani plu terd ntëur l 1300 univa l troi pajan adurvà dai seniëures dl ciastel da Sakun, Stetteneck, i de Sëlva, Wolkenstein; perkël dish i tudësh mo al di da nkuei »Purtscharsteig«, ke uel di troi del ciastel. Te vedla skritures vën nce dant l inucm »Jagersteig« i »Kirchsteig«. Ciuldi ke n dishova nshi, ic sëuri da ndévinë.

N auter jëde n auter tok de storia da zakan de Gherdëina.

Willi da Shumbiërk a Marienbad.

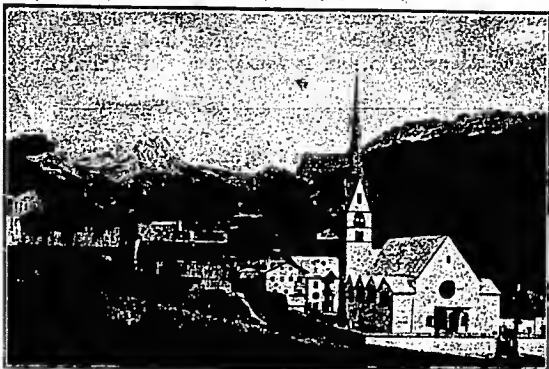
La gran mueria dl ann 1636.

Ki n'a pa audi datrai kuntan di spavënc dla gran mueria ke ie stata zakan te Gherdëina? La gran mueria ke i tudësh tlamoa »das große Sterben« foa la pest del 1636.

Ntlëuta fovel sta giut no me per l Tirol, ma ades per duta l'Europa tëmpe da spavënc i da gran miseries. N jëde pativun sota la viëra dei trënt'ani (1618—1648) ke s'a lashà senti tei ultimi ani nce tel Tirol. Po univel for menà viëra kun nosh fredesh dla »trais lias« del Grishun (Graubünden). For passovel tlapes de saudëjes tosh de kësh viëres tosh de kël viëres per l Tirol ke magiova i rubova su dut, cekc ti univa tla mans. Mo de plu! Kish lotri de saudëjes skashinova fhënt i luesh i guai a kike n'i lashova fe, koke i ulova. I univa prësh fac frëic. La usanzes de viëra fova ntlëuta nshi! A kesta moda pon se pessè i la kapi ke — davia ke dut foa unl adurvà su per la viëres — l'ic rot ora na gran ciarestia. Ma a fe la fin de kish spavënc iel mo ruà l malher — la gran mueria — la pest ke a desmendri la popolazion del Tirol de n dritel. N konta ke ksta rie malatia dëssa vester rota ora tei Grishons. Autri inò miena ke l'ebe skumencià pra i saudejes a Glurns sula Vinëga.

La tradizion konta danz ke Gherdëina dëssa vester ntlëuta morta ora duta, ora de n valguna families. Ma do i libri di more dla dliefha da Sta. Kristina ne n fossel pa m po no mort tanc. Kike uel savëi i inuemes de kish more, cële do via do de kësh liber, koke Willi da Shumbiërk i a skric ora di libri di more a Sta. Kristina i koke l kurat Sorzi, ke fova ntlëuta sël pastor d'anes de duta la val, i a nutei su. C.

Santa Krestina.

Via do iel da man ciancia a ma drêta: Kedul, Krespšina, de dora, Pizes kuscenes, Pizes da Cier, Dantercôpies, Mon' de Freja i Mëisules; Dlongia, l' ciampañil vëigun mo l' Ciastel (Fischburg) i da man drêta i prei da Pivan.

N pue de storia dla dliefha d'Urtifhëi.

La dliefha d' Urtifhëi ie stata fabrikeda dal ann 1793—1795 kula forzes de duc d' Urtifhëi de berieda: i ei abinova i sash do ruf de Sant' Anna ite i li menova kui bues. Ciavei ne ova ntlëuta degun — un sël, l Planker da S. Piere foa a fhudè kun si ciaval. L' èiles purtova l sablon kun zumes i kul gurmel. Deguna univa a mëssa zënza purtè tl gurmel o te n fazulèt n pue de sablon. N konta ke, kanke l ruf de Sant' Anna foa rumà ora da duc i sash, univa na gran plueja i l ruf menova inò d' autri sash, n maniera ke la dliefha ie stata fabrikeda de blo sash del ruf de Sant' Anna.

Ai 5 de setëmber 1795 ie po la dliefha stata fineda i benedida dal pluvan da Lajon, seniëur Ginani Perathoner. La prima s. mëssa tla dliefha ie stata na mëssa nevela de n patriota d' Urtifhëi, seniëur Antone Anderlan, k' ie stat urdenà dal veskul de Persenon ora de tëmp, acioke l posse teni la primiza te dliefha nueva. Kësh seniëur Antone Anderlan ie po plu tert diventà Kurat d' Urtifhëi, l ann 1816 i ie mort permò 56 ani ai 8 de Dezëmber 1829. La perdika da kèsta prima mëssa a teni seniëur Uthep Malsiner, kanoniko a Persenon, i ke fova ênke de Gherdëina.

L ann do ke kèi d' Urtifhëi ova skumencià a fabrikè la dliefha nueva, ie stata trata fhu la vedla dliefha a Sant' Anna. Kèsta

dlielha foa 84 piesh longia a meza la kurtina. L revout foa bele tumà ite, percie la muredes foa states fates massa dèihles i zessoa. Te dlielha udoun su l tèt. Shake la gran dlielha ne foa mo nia fineda, ai skumencià a tenì la funzioms a Sant' Anna fina ai 5

Urtifhèi.

Bulac (Pulirsch)
Bula

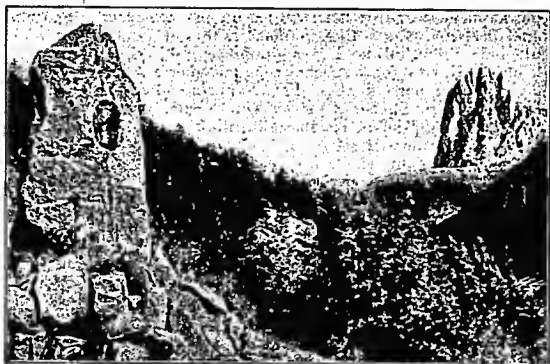
Pirsi
Runkade

Ranon (Riten)

de Sctëmber 1795. N kël di, doke la dlielha nueva foa stata benedida iesi fhic n pruzeshion a Sant' Anna a to l Santishimo i l purtè flu te dlielha nueva. S' ova n kël di binà a Urtifhèi n numer de fhënt ke n n' ova mei udù a Urtifhèi i ênke mei uderà. Da duta la pertes, no me drê de Gherdëina, ma ênke da S. Piere, Lajon, Gudon, Funeß, Ciastel, per nia di dèi tanc ke fova unii da duc i paesles dei Badioc. Kël ke skrish la kronika,

Matie Ploner, diśh ke n fova da 8000 persones, ma kēsh sarà bēn n pue' massa, ma dē segur truepes aricēul.

La pruzeshion ie fhita da Sant' Antone sa Sotria i da Stufan ora i, kanke i primes ruova te dliefha nueva, fova mo ēiles a S. Antone a muever a fhi. Al fhi ite te dliefha, ke fova mo zēnza festli i ova me drē n pitl autere kul tabernakul, truepes bradlova dala legrēza; 5000 a abù lerk te dliefha i i autri truepes a messù ste de dora.

L monumēt a Paul Grohmann a Urtifhēi.

P. Grohmann da Viena ie ruà ai 13 d' Agost 1869 ! prim sun Saslonk i po sun truepa autra pizes dla Dolomites. Èl a skrit nce shaldi de nosta pizes i les a fatea kuneshudes lone i lerk.

Ma dō l' alegreza de kēl di ie tosh uni n gran spavēnt, percie l fova unit l kumand de fēn tre fhu ēnke la dliefha de Sant' Antone, fhake ne va plu de bufhēn. La bona fhēnt ne savoa plu ko la pīe i s' a abinà i uemes del kemun per fe kunsēi. Da de do ai fat ora de respuender a kēsh kumand nshila: »Son fēn te na gran stēnta, percie on bele spendù tant per fe la gran dliefha, on de gran dēbic i ne on fēn i mnet de tre fhu la dliefha de Sant' Antone, ma perion de 200 rainesh, ke pudonse l fe. I 200 rainesh ne ie nia unic i la dliefha ie resteda per legrēza de dut Urtifhēi.

Seniēur Pluan Franz Anderlan.

N pue de Storia de Sëlva, skrita da Sen. P. kapuziner Fedele Demetz de Solek.

Ulës skumencè kst ann a de ora in pue de storia de Sëlva, kò ne e per auter ie metù adum, ma sen. kapuziner P. Fedele de Solek. El a skrit de plu i a neo fat vel rimes; kul tēmp ulëssi dut mōter te kēsh kalēnder, aeioko due vëighe tan bēn ke l kapuziner de Solek skrifhova i ce amor k' ēl ti ova ala kosses de Gherdëina.

P. Fedele Demetz de Solok ie nashù ai 3 d' Agost 1850 te Sëlva i a studià ein klasseš latines a Persenon. L ie fhit tel kunvënt dei kapuzinori a Arco del 1870 i a dit mēssa novela n San Stofun de Nadel del ann 1874 a S. Krestina. L ie stat tel kunvënt d' Arco. de Malè i de Trënt, ulà ke l fova kunfessor del Veskul i termēt bon do perdikè. Si vita for de bona uoja, alieghe i kuntēt, devortivol bolo da studēt i pona kank' ēl fova kapuziner due kun si bon umor i si matades da ri. Shebēnko l ie sta giut amalà, nel udovun m po ne mei dala luna e despaziēt, ma for se la rifhan m pue, nfinko l ie mort a Rurēi ai 12 do Lugio 1904.

Mbēn, fēn lashi kuntē P. Fedele:

Dant al dut na parola!

Bele da giut ovi l'intenzion de skri m pue de velk de nosta valeda, ma sēulmēter de nosh lnek de Sëlva, ke ie na kemun dela pitla val de Gherdëina, nà val, ke vën laudedà al di da nkuei da duc, kēi ke l' a uluda. Ma l plu bel luek da fhi i da ste ie Sëlva, dish i fulestieres. Apēina ke n rua sun Kol de Rustlea, ulà ke per al viandant de ruvè te na gran bela sala, vëigun te n shibl i bie i prei da Nives i ta mez la bela dliefha kula cēsa dla skola dlongia, i po l pitl grum de cēses del ghetun kula gran bela cēsa, ustaria ala posta — la Gërva. (Dlongia ie fēn mo bēn l plu bel hotel de duta Gherdëina «Hotel Oswald von Wolkenstein»). I pona vëigun n tēur ora per parčes dla sala da una pert i biēi bosh, da l' altra koi i prei dla Vila de sēura i dla Vila de sot; i finalmēter i bie i krēpes: Mëisules, i Saslonk, a man drēta; Stevia i Puez a man ciancia; krēpes ke per metui ilò ske furtēzes kontra i abitanc del' altra valēdes.

Iē ke son bele 27 ani ora de Gherdëina, ma per auter suēnz n kēsh fratēmp sta laite a perdikè o a kri parēnc, ie ke son ēnke de Sëlva, ie ne pos fe auter ke skri m pue de zekē de Sëlva i dei Sēlvans. Ma skrifhe me drē puek i bel n kurt i kike uel savēi de plu, messēs danz to a man l libēr, ke ie stat skrit i dat ora da un da Urtifhēi, da bera Franzl Moroder da Lenert.

Skrifherē m pue de storia dei grofes, dei kunfins, dei ciastiei; velk direi dla dliefha de S. Maria, dei benefiziac de Sëlva, dei prevesh i studiēi natives de kēsta kemun. Dirē nce m pue de velk, koke Sëlva s' a mudà kish ultimi 40 ani. Finalmēter metrei la bela festes ke ie states fates te Sëlva dal 1874 nka i ala fin metrei n valguna rimes fates da me.

Trënt, de Lugio 1897.

P. Fedele Demetz de Solek.

Kap. 1.

La kemun de Sëlva konta l di da nkuei 156¹⁾ cêses i da ufshin da 1000 anes i skumência dal puent da Dosses i va n fin ta Linaciâ; la ie spartida n trêi ridli: Plan, Larcinêi, Ruacia. N dish Sëlva, percieke zakan fovel segurmënter da Rustlea inite n bosk; Sëlva vën da «silva», ke uel di «gran bosk spës». Anzi per kunfirmè kësh, possi di, ke mi pere (l sartëur da Plazola) me kuntova; ke l nëine de si pere dishova, ke ël se rekurdova mo bel frank, ke, kanke n ruvova sun Kol de Rustlea, udovun a kêi têmes mo te Plan da Nives dut n gran bosk, i apëina udovun la pitla kapela de S. Maria ke fova sula plaza medema, ulà ke ie fën la bela nostâ dliefha dla Madona.

Sëlva ie m pue plu auta ke S. Krestina; t'ala dliefha onse l' autëza de 1563 i te Plan 1613 metri sëura l mër. I per kësh n' iel deguna marueja, ke te Sëlva iel d' inviern plu nëif i plu frëid ke a S. Krestina i a Urtifhëi, ma erun onse pa plu bon frësk d' instâ, spezialmënter tòi trêi mënsh de Shuni, Lugio i Agost. N kish trêi mënsh vëniel no me fulestieres, ma suënz kêi da Urtifhëi i S. Krestina dal' ora ite a goder la bon' aries, la bon' eghe de Sëlva i nce a goder l' alegria dei Sëlvans.

N dish po ênke a Sëlva S. Maria, perviake la dliefha ie dedikeda i kunsakrëda ala «Madona del ajut»; i finalmënter difhun Wolkenstein a gauffha dei grofes de Wolkenstein de kuinuem, ke ova te val si ciastel, ke vën bele numinà te skritures del sekul 13. La cêses plu antikes ie Cêdepuent, Daunëi i Ciafhea, fabrikedes probabilmënter ai ciavalejes dei grofes. Stredes te Sëlva antikamënter ne n fovel degunes, ma pitli trojes i n troi plu grand ke univa dal' ora ite, da Shuac ka diretamënter al Ciastel de Val i per kësh troi univa i grofes a ciaval i i ciavalejes kun mui i mushac da sela.

Sën-konta P. Fedele dei ciastiei de Gherdëina. Ma fhako seniëur Antene da Fussël nës a bele kuntà de kësh, lashense ora kësh kapitul. Me ce' k' ël dish del ciastel da Sakun i di ciavalejes, ulensc mäter tle de sot:

Na pert miena ke l ciastel da Sakun «Stetteneck» sibe unî fabrika dai grofes per de refugio ai ciavalejes ke menova sames de roba da Uniefha, da Belun, d' Agord i da Fedom ka i passova per Freja al ciastel de Val i po ora al ciastel da Sakun per l «Troi pajan» a Lajon i fhu al ciastel sëura Pruca «Tröspere²⁾» i po su al ciastel «Sabiona» (Shevun).

Na prova ke fova a kêi têmes de kish ciavalejes ke ti serviva ai grofes i gran seniëures, vëigun mo l di da nkuei sot al

¹⁾ Sën, l ann 1914 n iel 168.

²⁾ Fabrikà da na familia nobile del Ber ke se tlamova «Trossa», davia de kel «Trösbhurg» plu tert «Trostburg». Zakan fovel n ciastel roman (Mansio Sublavione). L. R.

ciastel de Val toc de niureses, ulà ke fova gran stales per i ciavei, mui i mushiac; i n sa ke dan n cënt ani fashova mo kēi da Ciafhea i de Plan, po kēi de Daverda i da Stufan i ciavalejes (mulatieres, karetieres) tra Gherdēina i l Talian, mashimamēnter Uniefha.

* * *

Dela storia dla dliefha de Sëlva i di benefiziare lasherens kuntē P. Fedele n auter ann. Eughel Comploj, kaplan de Sëlva.

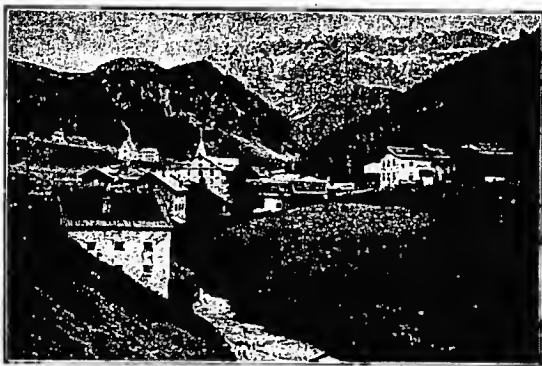
La vedla dliefha de Sëlva.

N konta i aud giēn kuntan kosses da zakan, o koke zërta kosses fova da vedlamēnter i s'a mudà kul tēmp. Vel de tel ei noe ie ulù kuntē a duc kēi ke liec l kalēnder de Gberdēina de kest ani.

Per kēi ke ne sà, ulà i eie ke Sëlva ie, farei bēn a uservē dant al dut, ke Sëlva ie l inuem dla kemun t'insom la val de Gherdēina; per tudēsk difhūn Wolkenstein; per gherdēina difhūn ēnke Santa Maria, da via ke la dliefha ie dedikeda ala Madona. Te Sëlva iel al di da nkuei na bela, anzi na drē bela dliefha, i noe granda assē per la populazion del luek. Ma kēsta dliefha ie permō unida fabrikeda dan 40 ani. Dant fovel na dliefha n tok mēndra, shebēn ke l'ova l medemo ciampānil i la medema ciampānes ke ie mo nkuei kun di. La dliefha fova danz truc massa pitla, ma blota i devota. Ma de kēla dliefha ne iel restà nia auter ke l presbitere i kēl ie fēn l fhegher dla nueva. La dliefha nueva dunque ora del fhegher, ie duta nueva da pe nsù. Per pitla ke la fova, ova la vedla si bel pitl fhegher do l gran autere ite, si presbitere kul gran autere dla Madona i kun si doi bieci festli, un per pert, si cianceleda i sota cianceleda doi pitli auteresh, metui per auter n pue de sbiek; sota l pitl autere, da man drēta fova riēsb la pitla rēfhes i da l'autra pert la kansla. Ma a fhi sun kansla mesova fhi l preve da ush de ciampānil ite; sota la pitla rēfhes fovel doi pitla linges de festli—kater o cink per pert—i te kish fhiva per l solit la fenans i vel uemes; sota i festli doi paistuei, un per pert; l rest fova lerk ueta nfina fha pe de dliefha; da man drēta dla gran rēfhes fhivun super na shela sula porehika. Ta mez la porchika fova l kuz per i ciantarins, stlut ite da duta trēi pertes ku nen parēi. A fhi s'al gran autere o te fhegher, fhivun dala pitla rēfhes ite i danter la doi pertes de cianceleda su. Ntēur l gran autere fova la dumēnies i i san dis plēn de fhēnt — l plu tei fhēuni — i suēnz n spenfhāmēnt o gor n sburdlamēnt. Drēt devot fova l gran autere kun kl bel kedēr dla Madona ke ie al di da nkuei sul gran autere; i ke daniēura uniun kunshidrērā i

unererà per keder mirakulëus. L keder rapreshënta la »Madona dal ajut« i a valor nce kome lëur d'ert (de kunst). Shënt vën nee da lonc kapro »a dlielha«, i da Kalfosk, da San Piere i da Lajon gor kun krëush, sh'i a de bulhën de plueja o de bel tēmp. Kēi da Urtifhēi po a na devezion speziela ala Madona de Sēlva.

E bele dit tel prim ke la vedla dlielha fova blota i devota, ma medrē massa pitla. Deguna marueja she n a ngali pensà de la sgrandi o de n fe de fonz ora na nueva. N kēsh kont s'a tēu sēura mashimamēnter bera Shepantone Perathoner da Frēina ke ie nkuei kun di mo n vita i pudrà, shike speron i deshidron, zelebrē kēst ann ke vën kun si kara i brava fēna la noza d'or.

Sēlva

kun Dantercēpies, Mon' de Freja i Mēisules.

La kosses dla dlielha de Sēlva dan 40 ani.

Dant al dut muessi uservè ke a kēi tēmpes ne fovel deguna kurtina de Sēlva. I more univa duc purtei i suplii a S. Krestina. Ilò univa nce purtei duc i bambins a bateshè i dai adum kēi ke se maridova. La malfra festes i i gran san dis fovel te Sēlva me la mēssa prima; ala gran mēssa i a pruzeshions solenes, tan dan mesdì ke do mesdì fhiva feter duc a S. Krestina; ilò univa ēnke tenii duc i ufizi da mort. Na gran pert dla populazion de Sēlva fhiva nce per l solit la dumēnia a S. Krestina a mēssa i perdika i shaldi fhiva ora a pista, mashimamēnter dala 40 èures i l tēmp de Paska. Ala prima kumenion po messova duc fhi a S. Krestina, i kanke ne fova degun kaplan a S. Maria, messova uni ite n kaplan da lora ite a teni dutrina te skola, suēnz nce a perdikè i ciantè la gran mēssa o a teni mēssa da mort; she tukova vel

anual stiftà. N kēsh kasho messova po gor nce unì da S. Krestina. ite l urghenister o un mpe d'el a ciantè bel sēul mēssa da mort. N jēde al ann univa seniēur kurat da S. Krestina a posta te Sēlva per shi te skola a fe na viſhita de religion; me la gran viſhita de skola univa l digan da Ciasel a fe n preſhēnza del maester i del ambolt.

A kēi tēmpes univel nsenià te skola dut per Gherdēina; tudēsk n' univel rufhenà te skola nianka na parola no; lieſher i skri tudēsk per auter mparovun i anzi mpo niestamēnter; ma ntēnder ne ntendovun no fruz no fregul. N pue plu ntendovun talian i mparè mparovun dai libri dut per talian, dant al dut dal katekismo, dal liber di vanielesh i dala storia bibia.

Sēn muessi mo di m pue de zeke, koke la cialova ora kul ciantè i sunè te dliefha. A kēi tēmpes ne fovel, se sa, degun orgun i da ciantè sula notes ne savova nianka na persona sēula no te Sēlva. Ma tan plu bēn ciantovun zēnza notes, medrè a ker. — Mēssa cianteda fovel uni dumēnia i festa, tēut ora zēta gran festes, ke n fhivà, sk'e bele dit, a S. Krestina; ma nce la vespres ne manciova i san dis. I ciantarins de dliefha ova si luegia sun kuz dla porchika i fova l tēmp de mi rekord — zirka 20 ani — for i medemes 7 o 8; ma kish fova nce bele dan mi rekord i vère ciantarins de dliefha: uemes da stimè i respetè; fhēnt sheria i shoda; i shike i s'univa drēt bēn a ciantè, s'univi nce zēnza drēt bel i s'ulova bon. Danter la vera cianties dla mēssa (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei) ciantovi daniēura mo doi o trēi cianties tudēshes. L kapo di ciantarins ciantova dant, ue di skumenciova la ciantia i ciantova la vera aria. I autri ciantova aut, segond, terz, l'aria i bas. Duc s'univa tan bēn ke ne manciova nia n kon d'akurdè. I san dis po ovi nce si pue de mufhiga, ciantovi i sunova. La uejes de kish san dis s'abinovi te cēsa dla skola o al Shuan i fashova si pitla proves, dut a da mēnt, dut me drē do ker. L'aria k'i sunova fova dut roba vedla, shēmpla, danz no pec de kunst, ma la i savova m po bela ala fhēnt.

Ma no me i ciantarins de dliefha ciantova bēn si cianties; la dumēnia do mesdì ciantovun dola kurona la tanies o vel ciantia dla Madona o del kuer de Gefhù, i nshi via. Sun kuz skumenciova n ciantarin, po piova ite dut l popul: ēi i ēiles, fhēuni i fhēunes i i skulejes ciantova pea, ke l fova na belēza i na legrēza i na grandiosità de ufhes, ke degun orgun n'i ēs mpedù. I kla cianties grandiofhes ti fashova mpreshion a duc.

Koke duta sta kosses s'a mudà da 40 ani nka, n'ei drē de di: l sayēis, mashimamēnter vo de Sēlva, nstēs tan bēn ke ie. Da via de kēl ne difhi per kēst jēde nia d'auter plu. N auter ann, she Idie nes da la vita, ve kunterei vel d'auter de nosta bela val de Gherdēina.

Radein, Shuni 1914. Sen. Shambatista Ploner da Sotanives.

Stories ntêur la smueja da Fussèl.

L Kalènder del ann 1913 a kuntà di spavènc del ann dal eghes 1882 i ênke dla smueja, ke fova unida fhu ta Fussèl de Sta. Maria i ke ova menà de mez na cêsa, n tublà i n tubladel. Sies persones fova restedes mortes. Mbên, ntêur la smueja da Fussèl konten cërta kosses ke, shebân n gran pert no vëires, merita de vester metudes tel Kalènder ladin.

Dant al dut difhen ke trêi nuetes kontinues dan la smueja an udù l dragon de Mëisules fhulan via i ka shike na gran tiza de fuek. L muvova te Mëisules i strishova per l'aria per ruvè propi sul luek, ulà ke la smueja ie rot' ora; ilò se fermovel n pez i po dalhovel inò èuta i fhulova te si lek. Ma bën prèst s'auzovel per fhi inò sul bosk de Sëura Frëina; i nshi al fat trêi nuetes ndo l auter, tan shike l èssa ulù amuni kèi da Fussèl ke i se n muce o se selve. Plu uemes m' a dit ke i a udù la trêi sêires dan la smueja n gran linëus tel bosk Sëura Frëina i ke i a ênke udù l dragon fhulan per l'aria, ke semiova na gran stëila kometa. Ma ie n' e pa danz no kerdù i spere ke i autri ênke none kerderà. — Ma la storia ie ntant.

* * *

N' outra storia. La smueja da Fussel ie fhita fhu n di de lunes, ai 18 de Setëmber danter la 9 i la 10 dan mefdi. La dumënia dunque dant dëssa vester sta bera Batista del Shocer dut l di sùn bankon de stua cialan ka Fussèl, bradlan i prian si fhënt, ke i vede pu a di a kèi da Fussèl, ke i se n muce, percie ke ilò suzederal na gran desgrazia. Ma davia ke bera Batista ne fova nia daniëura pra si ferstond, ne iel unì kerdù. L auter di, kanke kësh puere bera Batista a udù unian la smueja, al metù man de ri shike n mat i difhova: «Udëis ma, ie vel e bën dit, ma n' èis ulù me fe al sënn.» Plu segur n' ès pa ênke kèi da Fussèl no fat al sënn, sh' i fossa unii avisei de kël ke bera Batista difhova. La storia per auter nsënia, ke ênke shiënt kun puek ferstond po udëi o senti dan ora kël ke a' da suzeder.

Mo zeke i kësh ie vëira. Dan la smueja fovel ta Fussèl doi partides; i patrons fova doi fredesh, Paul i Ufhep da Mestegross. Ufhep fova bele mort l ann 1870 i patron fova diventà si fi Ufhep-antone, kuneshù sota l inuem «l pitl da Fussèl». Do la smueja s' a fat uni patron na pitla cêsa separèda, de maniera ke al di da nkuei iel n Fussèl de Sëura i n Fussèl de Sot. Dla familia de bera Paul ne iel plu deguni; dla familia de Ufhepantone vif mo na fia i doi mutons. L plu vedl ie diventà preve, l auter patron sa Fussèl de Sëura. Senieur Antone da Fussèl.

L. Shoz dla dliefha de Val.

Te Val, de la dala dliefha de Sari Salvester nashel na funtana d' ega.

Dan plu cënt ani vardova n di d' instà doi mutans de Sëlva la vaces ite per kla pastures. Per se parè via l' aurela longia, s' oveles sentà fhu da ufhin da ksta funtana i se kuntova stories!

«Tu,» dish una de ksta mutans, «ne n' essa mei audi kintan, ke te ksta funtana dëssel vester truep grosh askendui?»

«O she n' ëssa duc ki grosh ke ie tlo te Val askendui,» respuend l' altra, «tan de vaces pudëssun ma mei se kumprè!»

«Nosta doi plu bela manfes dalfhëssi bën ka, se giatësse n poz de dinei» dish inò la prima.

N kël mumënt, ke l' a abù di kësta paroles, nash ora de funtana n gran poz kolm de dinei lucënc d' or, i doi lëufes blanc fier de Kedul fhu i ti sauta tel kol ala doi plu bela manfes. La mutans, kanke les a udù i lëufes, skumëncia dala tēma a kerdë i svajë n ajut.

I lëufes lasha la manfes i mucia, i tel medemo tēmp arsësh nce l poz kui grosh inò te funtana.

Da ntlëuta inkà ne n' an plu mei nreshi nia del shoz de Val.

T. P.

La slites.

1. Cincin cincin, cincin cincin!

Audide la brunfineres!

La slites vën: cincin cincin,

Ciavei ke lufh da stleres.

2. I vën a trot i a sparon

Da Kol dala Peldà ite.

Na pert ie bele fha Pigon,

Prësh passi pa tlo ite.

3. Nkuei ulonsa m pue i cialè

A kish ke vën n slita:

She n ie de tei da maridè

Per via de vel dësdita.

4. A tei dëssun fe la sief

I m pue i fermè la slita;

Po i de l kunsëi, ke tala Plief

Poi fhi a ste si vita.

5. De burta fhēunes skiva m pue
De fhi nkantēur n slita:
Puer ēiles: ie danz mila zue
Ad ēiles per si vita.
6. La beles sēnta su tan giēn,
Ke l per, ke les sibe stances;
Ma i difh, ke les ie tan reres fēu,
Ades sk'la moshes blances.
7. Sēn ruvles tlo; unide a udēi!
Unide ka i cialēde;
L ie la slites da Urtifhēi;
Cialēi a unā al jēde.
8. Ce lingia longia! Tan de fhēnt!
Ce guanc, ke fefh paruda!
Blot or i sēida i arfhēnt,
Gurmei po ke stramuda.
9. L knēidel ie daniēura mo
N bel ciapel dad ēila;
Ma la kazina uel m po
Se fe udēi no ēila.
10. I ēisa po cialā ai ēi?
L plu kun brejes kurtes;
Al moto i sa nce a Urtifhēi
La longes massa burtes.
11. Shi, shi: la modes da zakan
Vēn for mo respetedes;
La nueves vēigun for mudan
I massa prēsh zaredes.
12. Ce bel ke l fos, cincin, cincin
Avēi n grum de slites,
Ciavei assē i dut l vin
Del lont i no debites.

Sen. Shambatista da Sotanives.

Proverbi.¹⁾

Roba de forza
Ne vel na skorza.

¹⁾ La masherā pert de kish proverbi a nutā su Ushopantone Perathoner de Kol da Mēssa.

Ne di de n mort
Mei vel de tort.

A teni kont del puek
S' abinun n luek.

Roba rubeda — ne reda.

Velk sa uniun
Dut degun.

L fat de n mat
Ne vel n skat.

L sapient pēsa truep
I refhona puek.

Lat i vin ie tuesse fin,
Vin i lat ie tuesse fat.

Dime, kun kike te ves
I, ie te difhe, kike tu ies.

Dal avaron
Vēn l trapulon.

Kike refhona truep, sa puek,
Kike sa truep, refhona puek.

Ti ambizion
Sarà ti perdizion.

Kanke ne ie
No pan te skrin,
No farina te ciadin,
Po va l amor su per ciamin.

She uniun skova dan si porta, iel dlonk nēt.

Tenì dala spina i lashè fhi dal kaukōn.

N ref feli na luegia a n pan.

Kanke l giat ie ora de cēsa, a la surices segra.

La baufhies a la giames kurtes.

Avēi i uedli mafhri ke l vēnter.

Una man leva l'otra.

L giat ne lashà de piē surices.

Nia dut, cieke lufh, ie or.

Fe l kont zēnza l ost.

Na ghernea nueva skova bēn.

N cian ke baja nē mort.

Se furni kula pientles di autri.

I uedli ie l spiedl del' aña.

N' zeti sêul ne vert giut.

* * *

L pluei da duman ie ske l bal dla vedles.

Pensieres i sentēzes.

1. De shaldi kosses sun kēsh mont
Fashionfe i tēnionfe kont;
A mile d'autres n' abadons,
I outra mile n' uservons.

2. Ne mancia roba sun kēsh mont.
Del dut iel propi bel mpont:
De bēn, de mel, de bel, de burt,
A ulēi l di me bel n kurt.

3. L ie legrēzes zēnza fin,
Ma danz tristēzes dlonk daufhin.
Ki n'a pa muejes de vel sort?
A ki n' i vēn pa mei fat tort?

4. Nkuei kumēt un n delit,
Duman vēn bele n auter skrit;
I do duman n mafher mo,
I po l di do doi sēura pro.

5. She n vēn kaprō, damandun riēsh:
Difhēme: iel pa velk da nuef!
Ma damandan an tēma prēsh,
Ke sibe vel de mel ke pluef.

6. Kēl s'a amalà, i kēl ie mort,
A n auter i iela fhita stort,
A kēl i iel brufhà fhu l tublà.
Sēn ēis audl la novità.

7. La novitejes per l plu
Ie vel de burt — kerdēme pu.
»N'ie nia da nuef« me sa l plu bel,
Po sei a cieke sōn, bel snel.

Sēn. Shambatista Ploner da Sottanives.

* * *

L'esperienza ie n bon liber, mi fi;
Ilò posses te liefher uni di.
Per tan akort ke te ratoves
I tan da totl ke te foves.

Franz Moroder.

* * *

(Da skri sula pelda dla Madona).

Tu ke te passes, o sta kiet m puek
I saluda ti oma nce te kēsh luek.
Te ses pu, tan a kuer ke me sta ti bēn
I ke posse te fhudē tan giēn.
Kun fiduzia la plu pitla urazion
Te purterà kōnsulazion i benedisbion.

Franz Moroder.

* * *

Tan de pēines per parveni,
Tan d'autres per se manteni,
Tan de lēur per se nuri,
Tan de sufranzas per muri.

Sepl da Passua.

* * *

// Kēi k'a dad avēi, a plu de memoria, ke kēi k'ie debit. S.d.P.

* * *

Die nes da la kuces, ma l ne les fruza nia su. S.d.P.

* * *

She t'ues inparē a skutē, po muesses te maridē. S.d.P.

* * *

La fertuna ie na kodla, kē i kuron do, kanke la kor i ki
dafhon de piesb, te kela ke la se ferma. S.d.P.

* * *

La vita ie na batalia, kēl ke mor ie segur de giatē la krēulh.
S.d.P.

* * *

La muejes nes vēn suenz da kēi k'on l plu giēn. S.d.P.

* * *

L' dubitè ie n bufhën d'la refhön, la fede n bufhën d' kuer. S.d.P.

* * *

Kike vif me de speranza, ie tl perikul de muri da fam. S.d.P.

* * *

Dlekordete, ke la realità ie daniëura sota l' ilufhion. S.d.P.

* * *

Vel de plu burt ne iel nia, ke la superbia kun la stracia. T.P.

* * *

La bolp i l korf.

Fabula.

La bolp ie fhita n di a ciacia i s' a skendù te na pitla siena. L ne dura giut, fhola n korf a da lerk i se sēnta suna rama de ksta siena. La bolp, ke ne n' ova mo mei udù tan n gran ucel, se spiërd drët ala pesta. — Kanke la l a abù m pue kunshidrà i ke l' a udù, ke l ne ie n tier drë perikulëus, se tôlela l kuragio de rusnè i dish bel da smielera: »Bon di, berba! de ce viëres per streda?« — »Ie,« respuend l korf, »ie vede a me kri mi marēnda.« — »E i ce majesa po?«, damanda inò la bolp drët da maliziëusa. — »Jërmes i d' autri pitli tieres«, dish l korf i fhola fhu de rama a thupè su n jërm ke se sterfloa bel plan via per tiëra. — »Ie maje bën nce de gran tieres, ie« dish la bolp se la rifhan krudel-mēnter; i n kël mumënt i arsëshela al kol al korf i l zera. — L ie daniëura miec a ne se de fhu ku nen smieler i maliziëus, per via tert o a benëura te la faral de segur. T. P.

* * *

Gefhù Kristo i l fret.

Kanke Gefhù Kristo i S. Piere fashova n jëde n viac, s'ovi falà la streda. Ngali fovi ruvei pra un petà fhu bon sauri te na bufha. Èi l damanda, ulà ke l ie da fhi. Ma kēfh fova tan fret ke l a me drë mustrà m pue ku na giana zēnza di velk o levè su. Po vai mo m pez i ruva pra na fhëuna dan na porta ke lavova i èi damanda inò do la streda. Kēsta ie drët da maniera, lasha de lavè i va peja lone, lone fina su nen kol a i mustrè, k'i ne pudèsse plu se falè. Po iela inò unida zeruk. »A kēsta fhëuna assaise du i de velk per kël ke la ie stata tan voluntiva« a dit S. Piere a G. Kristo. »Kel fret tla fhu ti dei pa« respuend G.

Kristo. »Ma, ciuldi pa la kastighè nshila?« — »Ciuldi ke po pol auenè, ke èila ie volontiva, ma sh'in de na freda shek' èl, po no«. C.

N puek per sort.

La mièur ega. Ulà giapun pa la mièur ega? — Pu bèn pra l ost, ilò iel mo nce m pue de vin la ite. F. M.

Durik amalà. O, te vèigun nce te n jède, Durik! — Ko te passela pa? — O mel, mel! La ie stèta, muesse for ste' a cèsa, n'ause fhi ora belau nia, t'ustaria gor mei, n'ause plu fumè no bever vin i nshi via: nia ne n'ausi plu fe. — O tu taiker! Ce ke te difhes! Jesa tan amalà? — Pu no no amalà, ma maridà sonse fèn. F. M.

* * *

N jède foya fhit Tone de R. a segra sa Sakun. Po, kanke l foya unit fhu, l ovi damandà, she l ie stat bel sa Sakun. Po i al respondù: »Neguna urèdla ne n'a udù i negun uedl audì l bel ke l ie stat nkuei sa Sakun.« F. M.

* * *

N difh da trai, ke uem i fèna ie un korp; muessa belau vester, pereie n jède ova tèut ite na fèna sa Sakun n loxier i al uem, ke foya ora Runkadie a flèlè, i menovel drèt ora del vènter. F. M.

Kanke i foya unic dal batelhe, damanda l'oma ora de liet: »Pu ko i eisa fèn metù inuem?« I la kumera respuend: »Mariangela.« »Pu Sant'Antone«, difh l'oma, »ma l ie n mut!« La kumera fos prèsh unida puerà sun kèsta, ma l uem se la rifhova me i difh: »Pu kèsh ie bèn saurì da kumedè, i diron mefun Mariangul.« F. M.

Tone i Kristl. N di difh Tone a si amik Kristl: »Kristl, ulèsse me maridè, ko dèssi pa fe a giapè na muta da maridè?« — »Mì bon amik, ue te de n bon kunsèi,« respuend Kristl. »Va sa mont i peja na defèina de moshes, po vie inò da me.« — Tone, n bon kosho, ma termènt da totl, va bel m pont sa mont i vèn kun mez skarnuz de moshes zeruk. Kristl, n drè máladèt, se kraza m pue do l aurèdles i eièla m pez a ksta moshes mottes i difh po, do ke l les a kumpededes: »Tone l n'ie nia da nfe kun te, t'es dut pià baibles!!« W. M.

* * *

„Olà van pa te Brajes?„ Na püra Badiota orò n jade fhi da San Ciana (Innichen) via n Brajes (Prags). Per domanè per

tudësk: »Seniur, olà van pa te Brajes?« domanala: »Herr, bitt
schien, wo geat man in die — Hosen?« W. M.

Tustaria. Ksta fhopa me sa nsëuza, ne salëisa nia tlo pra
vo? — O ëise me pazienza nkina ke vënie kula konta!

Sepl da Passua.

* * *

Anter skulejes. Sepl ne ie gor no da deshedè su de dumans,
kanke l ie da levè a fhi a skola. N bel di da duman i toma ite
a si oma, acioko l leve plu riësh, de di: »Sepl, ciëla ma ora! Vosta
skola vert.« Po leva bën su Sepl sentà, mo plën de suenn, i da-
manda: »Ie pa l maester bele brufhà fhu?« Sepl da Passua.

* * *

Bolser i Biërtul cialova pro, koke doi lauranc metova ite na
tel gran shipa dan na butëiga. Ngali difh Bolser: »Shonsene
pa pu, i ne la lasha m po no tumè.« Sepl da Passua.

* * *

Paroles ries da di.

A ma, she ne se deshedessan!

L ann passà sterdanse stram,
Kstan sterdonse sterdum.

Sepl da Passua.

* * *

L bon proponimënt.

N paura va n di a pista i se pista ke l a rubà a si ufhin n
pitl purcel. I afhake la kushienza l murdova drë ala pestà, da-
mandel l preve, a ce maniera ke l pudëssa refè l dann ke l i a
fat al ufhin.

»Ce valuta ova pa l purcel ke ëise rubà,« damanda l preve.

»Ntëur n ot rainesh; l fova me n pitl, mo fhëun,« respuënd
l paura.

»Bën,« dish inò l kunfessor, »duman me portes ot rainesh
i ie i darè al ufhin, zënza ke l vënie al savëi, kike a rubà l
purcel.«

Bel m pont, l di do vën l paura i ti met 24 rainesh al preve
sun mëisa.

»E ma,« damanda l preve, »ciuldì me portesa 24 rainesh?«

»Seniëur kaplan,« respuënd l paura, »n sëira m'ei pensà, ke
tan bon marcià ne giati plu sëuri n purcel i nshi sonse fhi te stala
del ufhin i ti-n e mo rubà doi.« T.P.

Sun marcià.

Luis: O Mafho, ko iela? Me kompres fhu kēsh bō?

Mafho: Ce uesa le su?

Luis: Sk'e dit, doi i trēnta; ciēla ce tates ke l'a; gras iel pa bēn da velk. A ne di truep, kēsh inviērn i ei da passa 40 ste de blava.

Mafho: Va, va, diaul de n' mentidlon, passa 40 ste in aressa da!

Luis: Passa 40 ne uei di, ma plu de kater bēn. T.P.

La trēi grazies. Zakan, kanke Gefhū Kristo viagiova mo sun kēsh mont nkantēur a perdikē, fovel nce ruà n jēde kun S. Piēre te Gherdēina. Ei fova albergēi na sēira pra nen paur zēnza se de da kunēsher. Kēsh paur fova drēt na bona persona, ke ne ti desdifoiva mei l'albiērk a tel puera fhēt, ke ie de passagio per la val i ke a la gran pert puek o nia te fuja. Nce Gefhū Kristo i S. Piēre fova unii tenii su drēt bēn: a durmi ovi pudū ste sun furnel de fēur al bon ciaut i da sēira fovi unii nviēi a majē papiuei kul paur i da duman dan se n fhi ti ova mo fa la fēna. na drēta shopa da lat. Nshi fōva G. Kristo i S. Piēre drēt kun-tēnc i G. Kristo difh dan se n fhi al paur: Per la grazia ke nes ēis fa, pudēis se demandē trēi grazies. A pēina audi kēsh, sveja de bota la fēna: «N piene da lin, n piene da lin, ke nen n'on degun!» i l piene da lin fova subit ilō. Si uem ke s'a dēssenā, ke si mushat de fēna se damanda na tel grazia tan da nia, difh da sēnn: «Totla de n' ēila! Te sautēssel pa pu tel k...!». De bota ti sauta l piene da lin ala fēna tel k... i se fora ite kun si bec drēt spic, ke la met man de petē de drē svejes dal mel.

Doi grazies fova nshila unides fates ēiles i fēn n'ovi mo una da se demandē. G. Kristo damanda, she l dēssa per la terza grazia lashē to ora del k... l piene. L' paur a udēi si fēna kun kel cē de massaria takan via do i duleran dal mel, n'a pudū fe auter ke la delibrē i ti l lashē to ora, i nce la terza grazia ti fova unida fata. Nshi ovi per kēsta trēi grazies, ke i ova pudū se demandē, nia d'auter ke n piene da lin i n k... da bushes.

* * *

N studēt ke fova ruvā a passē la vakanzes prai siei, ulova ti mustrē a si pere i a si oma, tan studiā i tan maladēt ke l foa diventā. I kanke na sēira si oma ova pratā doi tupes da cēina difh l studēt: «Ie posse ve mustrē kula regules dlā matematik ke kēsta doi tupes ie trēi tupes.» — «Kēsh posses fe!», difh si pere. I l studēt ku nen aria dut da sapient spiega la kossa nshila: «Kēsta ie una i kēsta ie doves, i una i doves fesh trēi!» Ma si pere se la rifh m pue i respuend: «Eh!. Shake tu es fa ora l

kont tan da maladët, me toli ie la prima tupa i l'oma giapa la segonda i la terza resta po a ti, per ti gran sapienza!» C:

Sesa, eeke ie sparanië? Sparanië ie, kanke un a na baruja via do l kol i l'adrova per buton a se takè l eur.

* * *

N valguna regules dal tēp.

(De sen. Ufhepantone Vian, kurat a Urtifhëi, mort 1880.)

She seslon al ciapel dekà,
Na plueja ne mancerà.
She seslon al ciapel delà,
Kel di bon tēp sarà.

She kël sas te ciulè
Skumēncia a suè,
La plueja unirà prēst,
Kerdēme kēst.

Finke la rondules fhola bas,
Ne sarà mei sut kël sas.
Finke la rondules ne peja via,
Da rie tēmpes ne temēde nia.
She la siēles ie a liet tel fluri
Arēise stram, ma no graniei inshì.

* * *

Ora de Val Grata.¹⁾

Te Val Grata ovi n jēde da fe kemun i da se kungsiē de na kossa drēt d'importanza. Acioke i uemes de kemun ne vēnie desturbei, ovun metù su na guardia ku na lancia dan porta dla cēsa de kemun, ke ova l kumant de nē lashè ite deguni. Ngali n vēniel un ke uel ite. Ma la brava guardia ti fier per mez kula lancia i sveja: »Fermete, tlo ne dausa ite deguni!» Ma l auter respuend: »Ie ne ue pu no fhi ite, ue me uni dala ite ora.« — »Ah nshila, kēsh ie zeke d'auter!» difh la guardia i l lasha passè.

* * *

Un de la medcma val, ke ova n barifhel de vin te ciulè, se n'ova ntendù ke zakei fhiva a in rubè. Per sprigulè l lere al takà n gran cian pra la spina; ma l cian a petà ngali n zer i a zarà ora la spina, ke dut l vin ie regors ora via per ciulè. —

¹⁾ Te Gherdëina vēniel kuntà de blota pitla stories de Val Grata (Villgratental). Ki pudēs pa nes fo l plafhëi de les nutè su?

Kanke l patròn ie ruà a cèsa i a udù l cian trahhan do la spina te korda i a giapà l bariffhel bel uet, se petel sul fruent i difh: »Ko ei pa pedù vester tan da totl! Sèn ei takà la spina pra l cian m pe del cian pra la spina.

* * *

Te Val Grata n'ovi mò degun dutor; fova menadrè n poder ke fashova nce la berba i tajova i ciavèi. N di vèniel kerdà pra n paura ke fova gravamènter amalà. Ksh poder a purvà duc si mitli ke l savova, ma nia n'a fhuà; l nel foa bon de l mèter inò n giana. I la fèna, san bèn, lamèntova: »Ne iel pa propi no plu degun mitl?« Ma l poder ciniova sheriamènter l cè i difhova: »E bele purvà dut, i e dat ite n lóxier i l e sanlashà; fèn ne sei plu nia.« Po skumència inò la fèna a biebernè i a prejè: »Ma ie ve preje, senièur poder, pensède pa pu m pue do, po vester ke ve toma m po mo ite vel mefun!«

Il poder se sènta fhu pra mèisa, se stiza l cè kun dui doi braces i pènsa do; te n jède sautel su i difh: »Skutède, landa, mo zeke me toma ite: pudès mo ti zarè ora n mastler!«

* * *

Kèi de Val Grata ova pià n lere i l ova kundanà ala mort sula forcia. De bota ai mandà o to l boja i l a damandà bel da maladèc dan ora, tant ke l tol a mpikè ksh loter. Ma l boja ne uel fe a de mǎnkul de diesh toleri. Ad èi ti savova kèsh massa i do ke i a fa mez n di kemun, ai mandà a to l lere i ti a dat n toler kul kumant de se takè su ntès n zaul.

* * *

N auter jède iel rot ora te ksta val na gran ciarestia i i uemès de kemun s'a inò abinà a se kungsiè, koke n pudès se de librè da ksta miseria. Èures i èures fovi bele stai mpralauter, ma nia n'i tumova ite. Ngali sàuta su l ambolt i kunedèsh: »L sèul mitl a parè via ksta ciarestia ie kèsh: nèus fabrikon n mulin. Daviake, ulà ke l ie n mulin, ilò iel farina i ulà ke l ie farina, iel nce pan.« I la fhènt de Val Grata fova kuntènta d'avèi n tel ambolt tan maladèt.

La prima „stories“ stampedes n gherdëina.

Sk' on bele kuntà; a skrit: J. Steiner, Pfleger a Ciastel tel »Sammeler für Geschichte und Statistik von Tirol«, Zweyter Band, erstes Stück, Innsbruck, 1807, n kapitul: »Die Grödnere« Lie 35 pertes lonk i po al-mo n »Anhang« de 18 pertes kun paroles gherdëines i da de do »Kleine Erzählungen« per gherdëina. Shake kèstes ie la prima »stories« k' ankunton te n liber, ulonse les kupiè bel akurat sheke les ie tel »Sammeler« unides skrites dan passa 100 ani. Ske ndëis, ne ieles nia tan ries da liefher; n a pruvà a skri l gherdëina suënz plu stramb ke dan 100 ani.

Messon uservè ke kèsta pitla stories a metù adum seniëur Matiè Ploner i seniëur Uihēp Insam, Landrichter a Kudon (Gufidaun), ke Steiner foa n tudësk.

NB. ä ie n vokal danter a i e (aurädla); œ un danter ö i e (tgiavœi); ö l' ö tirolesh daviert (granöl).

1.

Ung craugniöva ung auter, k' cel reschöna da matt y da muschatt. L' jœ vœira, respuend l' auter: ma reschöne inschl, atschokœ vo m' entendœise.

2.

Ung moler a tœut su ung di a depœnscher doi vuemes,¹⁾ kœ avöva²⁾ una litiga tra œi: l' ung, kœ l' avöva perdüda, y l' auter, kœ l' avöva venta. L' s' a resolt dœ depœnscher l' ung dut dœschnut, y l' auter in tgiameischa.

3.

Una³⁾ vödla, kœ ne fashöva auter kœ tussì y batulè, avöva schkesche⁴⁾ dagniceura mel de dants, y schiva suänts a mulestè un dutœur cun si tgiagcules. Ung di kàsta vödla domanda⁵⁾ l' dutœur: Tgice gavscha j' œl, kœ me toma ora dutg i dants? segniceura, respuend l' dutœur, pertgicekœ i tukäis massa suänts cun la lenga.

4.

Una muta schœuna, kœ avöva vuœja⁶⁾ dœ se maridè, a tgiappà da si segniceura vint Toleri pœr se fè la dota. La segniceura a ulù udèi l' nœvitsch. La muta l' a preschentà. Kàst fova ung

¹⁾ Sôn difhun per l plu uemes.

²⁾ avova ne n' audun plu; n' dish: ova, o gor me oa.

³⁾ fên na vedla, na litiga.

⁴⁾ skeshe per quafhi, feter, ades audun dinrer.

⁵⁾ fên damanda.

⁶⁾ fên ueija.

buser, curt, gross, stramb, melfatt y hurt assè. Präst koe la segniceura l' a udù, s' a la fatt maruöja, y disch: O' pœr l' amor döe Dice! Käst tu es liet¹⁾ ora pœr ti nöevitsch, y pœr ti vüem? Co t' espa pœdù inamurè t' una tel persona? O mi segniera, respuend la muta: tgiè cossa pong avèi döe böll pœr vint toleri?

5.

Ung vüem, tgiarià döe debitg, koe fova sterk ammalà, a dit a si cunfessœur,²⁾ koe la sœul grazia, k' cel avœssa³⁾ da damandè a Dice, fossà d' y schlungiè la vita fin atant, k' cel pudàssa pajè i debitg. L' cunfessœur kerdöva, koe l' ammalà avàssa bona intentiön de sodeschfè ai debitœures, y respuend, koe kästa fossa una hona gauscha pœr sperè, koe Idice eschaude si preghiera. Sche Dice me fashàssa kästa grazia, disch l' ammalà, se autang viers ung amic, fossi segür döe ne muri mèi.

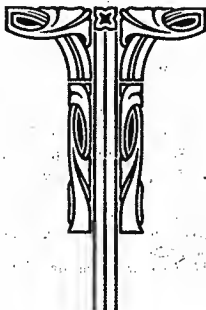
6.

Ung arteschang avova doi fions; ung fova fred aritschœul y durmiva enfin terd la di, l' auter fova valent y laurova gieng. Käst un di ahœneura se gniœ schit ora de tgiäsa, y giappa una böursa emplida de trœp dinèi: cel la porta a si pere; käst la tol y va dehotta tälla massong, ullà koe si auter fi fova pendù, y l' giappa mo tœ liet; cel i mostrà la böursa y disch: veiste tu, gran fred, koe tu jœs, tgiekœ ti frà a giappà, pertgiek' cel jœ levà a böœneura? Mi ségnœur pere, respuend l' fi, sche kœl, k' a perdù kästa böursa, fossa rästà pendù te liet, schkœ je, ne l' ässel perdüda.

¹⁾ *liesher ora per kri ora n' usun plu.*

²⁾ *fën difhun plu giën dutor i kunfessor ke dutœur i kunfessœur.*

³⁾ *fën èssa.*

Badiot.

Ciantia dai jagri.

Fora dla pœema opereta ladina «Le ciastel dles stries» d'Angelo Trebo †, komp. da Sepele Frontull.

Valgamia snel.

Tenori. *mf* ...

I. Sœ al alt scen munt, o - là k'al ronde-

Bassi. *cresc.*

nësh, scen ki krêp, o - là ke l cief flo - rësh, o - là k'an

vêiga Edel - weiss assà i le cief dal ton flo-

(Ecco)

mf *pp*

rësh de Ma: Sœ scen ki gran krêp, ki gran krêp,

ju ores k'i fos, -res k'i fos, soe soen ki gran

krēp, krēp, ju o-res k'i fos, -res k'i fos.

II. Ola k'al sta ciamurc soen ki banc bi vērc
 I salta par ki krēp tan ērc;
 Ola k'i jai a so bel post da ste
 I famēis ko cianta doet l de: (Refrain.)

III. Ola k'an alda spo prodadus cianten
 I varices da sas al alt skrajen;
 Ola k'i lei e desko nēi tan bi
 I les es se tol dles flus la mi: (Refrain.)

Dalunc dla patria.

(Ai 2 de Forà 1887.)

I. Dalunc dla patria dlunk drumblen,
 Dalunc tres net i ont
 Mo porteste demez dasenn,
 Ciaval da fū liront.

II. Soront i su te kesh bagun,
 I sun atlò sontè,
 Ci nēi kal e defora dlunk!
 I vigne rii dlacè.

III. I dlungia ia' desko hai
S'an shampa vigne lèn,
Omhries foshes fesh i vai
I al ci la lœna vèn.

IV. Ciamò na ota ciari ndo
A ki hi krêp d' arfhont,
Na frizia i vèghi bèn ciamò
Dalunc tal firmament.

V. Mo ince ki ne vèghi plü;
Dagnora plü i plü inant
Mo porta ia le ciar da fû,
A doet i shampel dant.

VI. Os beles munts dla patria, adio!
A kan k'i vègni ndo,
I fosh ne doerera plü dio
K'i passi ndo atlò.

† Angelo Treho.

Le bal.

I. Alo, aldide, la mufiga sona,
Shide, tolede la lita dūc kanc!
Alo, tolese atira na fhona
Ciodi pa stēife sontēs scēn ki banc?

II. Shones, morshel fēn la punta alzede!
No se lashede bēn dio periè,
Frēsk scele takt n bel holzer baledè
Zonza a kēl ko se mēna i ciarè.

III. Mo rekordese da mēter hel verda,
Amor, kel picio maligno s'askogn
Danter os ete i se fesh pa na herta;
Dhunk al se vèigo os fhones i fhogn.

IV. Kan k'an se ponsa le manko dagnora
Tirel i tēnel dēr. trat le harest,
Tif spo tal kōr la saita se fora
I se roina dla vita le rest.

† Angelo Trebo.

Les erbs de medefhina de nòts valades.¹⁾

Da Dr. A. Vittur, med dla Pli-ta Fodom.

An adora gonot¹⁾ pur pici mais medefhines de ciasa zanza savai ci ke fos da mi gonot, robes, no ma zanza forza, mo ciamò plò ler²⁾ ke fesh dann. Pur kal el hun sh'an sa valk dla forza dles erbs k'e tan da imprò plò ke les shüfes, la puntia e les tares d'aragn, mo no purkal k'al sid da les kondanè. Inge l med'ne adora tròps erbs e sh'an les sa, pon gonót sparagnè valk. Pur kal ciarunse n pü incèrk³⁾ pur l ciamp, pre, l bòsk, i pra da munt, la pastüra e i urc e udarun les medefhines pur vigni pic mal, ke uniun po konash, danz no pur les gran maratis, ke gonot nianka l med po vari. Akompaniem fagn.

1. Te bosh

e t' udaras:

L leresh (larix europea, Lärche, larice) kon sua skorza da kòsh plò di t'ega da fa bagn pur vigni sort de perdis de sank, kè va de korp e inge pur les robes blances. L largiè (ershina = terpentin da Venezia) k'an abina dad ainshüda a fa büsh t'i leresh, e bun da fa flastri e unganc da madurì orp⁴⁾ e l ermo⁵⁾, da desfantè ia l sank impernù te bots. Inge da purghè i ronius e la vishia⁶⁾ e da rinforzè i nerf ne pon to it, mo no massa, zanza val sank kola orina.

L pac = peciò, gherd. pèc (picea excelsa, Fichte). Dala maestra (media) e les gotes de pac vegnel fat l òl d'ershina (Terpentinöl, therebinthinæ). Valgüns gotes de kash rinforza i nerf e mana la orina, mo tröp fesh dann, ma inge al adorè de fora. Te flastri e unganc el bun, mo sterh da netè les plais da madorì orp e d'atri mai. Mi ke les tares d'aragn e la maestra do astagnè l sank, kank' an se taja. — Les pizes de pac e inge l òl dla odlina de pac e bun da to ia la ronia, da rinforzè la pel tendra, da vari botes e da fa bagn pur dehlaza del sank e di nerf.

L pink (pinus silvestris, Föhre, pino) da na bona medefhina kon süs pizès fhone s kan koi shò da d'anshüda e mat a tra 15 di t'ega de vita pur l rematish, l granf, mai de nerf e me dals lisürs da sfiè.

¹⁾ Davia ke kèi de Gherdèina liçe de segur ênke kun gran interes kèsh artikul dla jërbes de medefhina, spiegheronse vel parola ria per nèus da ntènder: ¹⁾ suènz. ²⁾ plu sauri, anzi ³⁾ nkantèur ⁴⁾ aviciuel ⁵⁾ l jèrm ⁶⁾ butla.

L aidin, fod. avaz (abies pectinata s. alba, Weißtanne). La udlina e les pizes fhones dles rams pon kösh $\frac{1}{2}$ —1 kilo te 3 litri d'ega pur fa bagn dal me dels lisürs, pur l rematish, da fa fhi la ronia e la pizia¹⁾ pur l me sak te so skomencè.

Inge dals pits vardes pon tra fora kon ega de vita na tintura kuntra kish mais. L largiè e l' öle e dar bun da fa flaster pur les bots. La medema forza e ci te cir fod. cirum, gherd. zirm.

L barantl, fod. barankle (pinus montana, Legföhre, Latschen) da n öle, ke rinforza i fià e varash l me te kol a tra it l tof e de fora el bun da sfiè pur bots e rematish.

L sniure, fod. sheniever, gherd. snever (Juniperus communis, Wacholder). So lèn tolen da shomentè kanke l'aria e into-siada da maratis, ke se pèja; da parè ia l sorvant e l me al müs. Les bromors²⁾ mastien kank'al e maratis da spiè incèrk e les mangia pur rinforzè l magun e mat a fhi la orina. Köts te vin blank dals na buna medfina pur l me dala pera e l me dal'ega. L öl dles bromors pon to sön zucker o te vin pur l ordüm³⁾ e l me dal'ega e da sfiè pur bots e destrats ai nerf.

L legn da nofhels, fod. roure, gherd. rëur (quercus, Eiche). La skorza köshen da baniè sò pur i emeroidi, pur les rotürs e l infladüm, dal me dal'ega; mo inge pur l slap, les plais söl spinè e da sujè tles mans i ti pish, inge kank'an si a dlace e inge da trai da se lavè pur l me te kol. Inshö pon inge kösh les fois. Les nofhels abratads e masnads pon to da fa kafè pur l'antrara⁴⁾, menè ora dl vënter, la deblaza al magun, l me sak, inge dal me dals raps (da sokoste⁵⁾ de te pici el bun.)

L lagher (fagus silvatica, Buche, faggio). Fora del legn vagnel fat l ashai de legn (Holzessig), k'an adora pur l me ala bocia, la pizia, pur plais e les mans dlaciads.

La tilia, gherd. linda (tilia grandi- et parvifolia, Linde). Les fòis kots t'ega mana la orina e varèsh l me ala bocia. Les flus⁶⁾ da n bun te pur les insfridids, l katar te kol e ti fià e da sujè pur l rematish. L öle dla somanza e bun pur la grauta⁷⁾, pur l magun ciariè, e da mat tles oradls da me als oradls o ti danz. L saft, ke degor fora di bush k'an fesh dad an-shüda, pon to it da purghè l sank e da fa fhi i skie dles ösp⁸⁾ tl müs. L eiarbun sfruziè mana i vane,⁹⁾ arkita l'antrara, l rudlè sò, l burshè dant.

L bedoi (Betula alba, nigra etc., Birke). Les fòis e la skorza e da kösh pur l me dal'ega, l sujè ti pish, pur la pizia.

¹⁾ picia = Jucken, eine Art Krätze ²⁾ bostles ³⁾ verdum = Gelbsucht ⁴⁾ menè ora dl vënter ⁵⁾ la pontes de tei pitli, Rippen-schmerzen, Seitenstechen ⁶⁾ flüres ⁷⁾ l vester rauk = Heiserkeit ⁸⁾ skie d' éves; l' öspa = la bespia ⁹⁾ Wind = Kolik

L saft e bun da lavè i pici dala ronia, mo inge da to it pur purghè l sank.

L alfer, fod. tramoi, gherd. albric. (*populus alba*, nigra, Pappel). Les pizes tolen da fa n ungant pur inflamaziun, brushades e pur i emeroidi; e da mat t'ega de vita pur netè la vishia e da sfiè pur bots, intorts e destrats ai nerf.

2. Te pastura.

Paramole (*Prunus spinosa*, Schlehdorn). Les paramols e bons te rum pur l me dala pera, pur mai ala vishia e stentè a orinè.

L bromamosek, fod. skarpin, gherd. vins (*Berberis vulg.*, Sauerdorn). L bromamosck köt kon zucker o mil da na bona sulza pur parè la sai e to la fiuria, mo ki k'a l magun insfridi o ke stanta a se to l fle n dës nia ne to. La skorza ghela ponmat sō pur l me ala bocia e ai slef e la kösh inge kol lëgn da baer pur l ordiun, stentè a fhi de korp, pur netè i riniuns e la vishia.

Röses mats, fod. ruosa salvaria, gherd. puc de cœura, fashan: kegoze (*Rosa canina*, Hundsrose). Les koniors¹⁾ pon kösh kon zucker e fa na bona sulza da ti to la sai e la fiuria a amalà.

L faü fosh, «Ölasolz», gherd. fauk fosk, «ëurasolz», fod. sambuk (*Sambucus nigra*, schwarzer Hollunder) e plën de medefhines:

Süs flus dëssen kösh da baer l'ega kank'an s'a insfridi, kank'an fo shaldà e a ciäfè l frait, dal granf, la grauta e l me te kol e la tos. Les granats foshs kölhen kon zucker a na sulza da parè sai e fiuria, da purghè l sank e i riniuns. — Siciades eles bones da staniè l'antrara. Plö debl mo inge bun pur i medemi mais e l faü köce, gherd. fauk kuecen, fashan: kegacian (*Sambucus racemosa*, Traubenhollunder).

Les pieries, gherd. frejes (*Fragaria vesca*, Erdbeere) fesh lhon l'antrara e e purkal bons pur ki k'e grash e vir bēgn e in' prigo da de l bot. Inge pur ki k'a l sank psok e k'e sarà de korp e plö tosh inklina a punsè massa e e plö tosh festidiush, patash da emeroidi ecc. A na pert de fhënt ti vëniel fora sura dütta la vita na beka²⁾ e na pel plana de tac köci, shök' sh'ai fos skotà kon urtis.

Les dlaseues, fod. glesenes, gherd. gialvëises (*vaccinium myrtillus*, Heidelbeere, Schwarzbeere) siciades o t'ega de vita el na bona medefhina pur l'antrara, pur la kolerina³⁾ e kolera. — Inshō inge

Les müshes, fod. moshons, gherd. pedlëuses (*Vaccinium uliginosum*, Sumpfheidelbeeren, «Lausbeeren»), mo a n mangiè trops, vëniel jan stome.

¹⁾ puc ²⁾ beißender Ausschlag (pruritis) ³⁾ Bauchgrimmen.

Les granates, fod. garnate, gherd. granetes (V. *Vitis Idaea*, Preiselbeeren). L saft frask e bun da se tigni sagus da maratis da se piè.

Les granats dla laurz, gherd. rausha kula „granates mates“ fod. garnate del ours, (*Arctostaphylos uva ursi*, Bärentraubè). Les fôis e bons da kôfhe kuntra l me dala pera e les maratis dla vishia e inge dal me dal'ega.

I kastruns, fod. cereshins (*Rubus saxatilis*, Steinbeere). L te dles fôis e bun pur l me te kol, i früc fesh bun da purghè l sank e pur l me dal'ega.

Les mïjes feshis (*Rubus fruticosus*, Brombeere). L saft para la sai e mat a lhi de korp; les mïjes instasses l' astaina¹⁾ plô lere.

Les mïjes, fod. moie, gherd. ampomes (*Rubus idaeus*, Himbeere). Kon diis perts de zucker vëniel na bona sulza da rinfreshè e to la sai. Les pizes e fôis pon kôsh pur l'antrara, l me de vënter e perdita de sank, mo inge da s' lavè pur la ronia, l me te kol e tla bocia.

3. Te ciamp e pre.

La viola (viola odorata u. canina, Märzveilchen). Kon süa erba e raish pon fa n te pur l me te kol e la tos, mo trop sterk, feshel pte sô.

La tle dl paraish, fod. ciof de San Shan, gherd. tleves del paravis (*Primula officinalis*, Schlüsselblume). Süs flus e bons da fa n te pur les insfridids, da fa sujè, destakè l slaim. L te de raish, fôis e flus e pur l me dals lisürs, la deblaza ti nerf e la malinkonia.

L'erba da tai (*Hepatica triloba*, Leberblümchen). L te dles fôis pon to frait kank'an spüda su sank o orina sank e kank'al va slaim pur la orina. An po inge mat les fôis nêts sôn plais.

Les tata ciores, gherd. snofies (*Anemone pulsatilla*, Küchen-schelle) e frasks da tosser, mo siciades perdles l tosser. T'ega de vita els bons pur striè da me dals lisürs, da to it el mi k'an nels adora.

Les grifs dla laurz, fod. skrinfe dl ours, gherd. mans (*Orchis morio* etc., Knabenkräuter). Les raish kôshen da rinforzè, da astaniè l'antrara e la kolerina, pur se parè l me sak tl skomencè, pur revigni da maratis, ke lasha gran deblaza.

Valeriana (*Valeriana officinalis*, Baldrian). La raish pon kôfhe o mät t'ega de vita pur kalmè e rinforzè i nerf, gonot pur l me de ciè, l'asma, la ciurnitè e l granf da it e pur kalmè la mer.

¹⁾ stania, hält auf.

Arnika, fod. piloc (*Arnica montana*, Wohlverleib). N t e d e kest'erba rinforza i nerf, daida pur l me dal parom,¹⁾ pur l me, de vanter, stania l'antrara e la kolerina, mo an ne dës la to kank l sank da tröp sö al ciè. T'ega de vita dal ka dles flus na bona ontüra pur bots, destrats ti nerf, a sfiè kon kala o baniè sö pezes.

Ranziana, fod. Anziana (*Gentiana lutea*, gelber Enzian) e plö sters i Kue (*Gentiana acaulis*, stengelloser Enzian). La raish de ranziana e bona da kösh o t'ega de vita pur rinforzè l magun, cis da maratis lungies e ris pur la deblaza, mo inge pur l me dels lisürs vedl.

L Altonara, gherd. flëures dal lat (*Ephrasia offic.*, Augentrost) e bona da fa te pur lavè i ödli, kè regor e smarciaja, ke ne düra l lominus, mo inge da baer pur l ordüm e la deblaza al magun.

I fiuresh, fod. e gherd. felesh (*Aspidium felix mas*, Wurmfarn) mat a shi i lombrish²⁾ e l bantlwurm sh'an ne tol sid l polver o sh'an köfh l'ega.

L müstl de ciora, fod. musklë blank, gherd. puestl de cëura (*Cetraria islandica*, Isländisches Moos) e shöke les grifs dla laurs pur rinforzè e nudri e dedkal inge pur l me sak cis tl prüm.

4. Cër i rüs e i lec.

L kershüm, fod. e gherd. kershon (*Nasturtium offic.*, Kresse) e bun da mangiè inshö o l'ega pur l me dal'ega e l ordüm e pur purghè l sank.

L ashet, fod. kren, gherd. fhiët (*Cochlearia Armoracia*, Meerrettich). La raish e la plö stersha e purkal la tolen gratada da mat sol müs da me al müs e ai danz, te kol, al ciè e pur la ciurnitè (dal de sö l sank al ciè), da purghè l sank, i fià e i riniuns, mo an nen dës to tröp ala ota. T'ega de vita devantl na bona ontüra pur l rematish, l me dals lisürs e l granf al magun.

L traffi ante (*Menyanthes trifoliata*, Bitterklee). An kösh les föis t'ega da baer pur l me dal'ega, da purghè l stome e da desfantè ia les sofladësses.³⁾

L'angelika (*Angelica archangelica*, Engelwurz). L te de kesta raish despertesh i vanc, rinforza l magun e nata i fià da slaim e inflamaziun e inge pur se stravardè da maratis da se piè.

Lavac fod. polente (*Tussilago farfara*, Huflattich). L te dles raish e l'erba da ka na bona medefshina pur les ma-

¹⁾ mel de S. Valentin, das Hinfallende ²⁾ i jërmes tl vënter. ³⁾ sufladrëssa = Drüsenanschwellung.

ratis di fià, desfesh les sofladësses, varash les plais ai fià e destaka l slaim. Pur l me te kol e dant, dëssen fumë impè de tabak fôis de lavac.

La malva, fod. melvia, gherd. melva (Malva rotundifolia ecc. Malve). L'ega de malva e sana pur l me te kol e la tos, da destakë l slaim dai ros¹⁾ di fià. Dles fôis pon fa kon lat cialt na puntia da maduri orp e maduranzes, les sofladësses grans, l ermo e slap.

L peciö, gherd. koda de giat, fod. sperela (Equisetum arvense, Schachtelhalm) nata kon so te i riniuns e la vishia, l sank e l magun e al e purkal bun pur l me dala pera, pur l stentë a pishë; da astanië l sank kank'an ne perd de korp o l pata sô.

5. Te pre.

Salata de pre, fod. radicio, gherd. zikoria (Taraxacum offic., Löwenzahn) nata dar l sank sh'an ne mangia dad ainshüda, kank'an a l sank psok e k'al da sô al cië, k'al nen passa l sank shök' al alda, pur i emeroidi e pur l me dal'ega, mo kank'an a l'antrara e patash i vanc al magun, nen dëssen to. An kôsh pur ki mais l'erba fhona e la raish t'ega, mo da mat ia pur plö di, dëssen kôsh tan di fina k'al vëgn na sulza e la mat te goti k'an po stopè o lië pro bëgn.

Tlafun, gherd. tlafon (Capsella bursa pastoris, Hirtentäschchen) vëgn kôt pur astanië l sank, kank'al ne va de korp o k'an ne spüda sô, dal'antrara, dala punta ai riniuns²⁾ e inge dal me dala pera.

Plantagus = erba dals baulhies, fod. baulhie, gherd. pishanliec (Plantago maior, med., min., Wegeriche) köfhen kank l slaim nen o gni sô sid dal kol, dal magun o i fià, dala strüshia³⁾ e tos, da l'antrara e deblaza dla vishia e inge pur l spndë sô sank. La raish e inge bona da ciaunië pur l me de danz. Les fôis e shök kals dl'erba da tai bons da mat sôn plais da na fraciada, rissada o sberia da, mo an dës bëgn les lavè. Inge da fa bagns sac pur l me ai ödli, als oradles e te kol els de valüta. An les mat inge sô pur na morta dna öspa o dna ea.⁴⁾

I ciari, fod. ciaruo, gherd. ciaruel (Cavum carvi, Kümmel). Köc te lat esi bogn pur l me de vanter, i granf e vanc al magun o an po inge to valgüns gots dl'öle de ciari pur l me de cië (dal magun ciarië), da kôsh ega da lavè i ödli debli, köci e laghermush.

Spalms (Pimpinella magna et parva, Bibernelle). Miü ke l'erba e la raish da kôsh pur la grauta e la tos. La raish ciaunien pur l me de danz.

¹⁾ roles ²⁾ Nicrenentzündung ³⁾ Schnupfen ⁴⁾ eva.

L'erb'ashia, fod. shadola, gherd. éshies (Rumex acetosa et acetosella, Sauerampfer). L saft e hun pur l ordüm e l me dal'ega, da purghè l sank e pur i emeroidi.

L'aunacia = raish de ciamp, gherd. vecia (Triticum repens, Quecke). Les raish, k'an tira fora ad arè e hons da kōsh pur la tos e i fià ciarià de slaim, kank l sank s'ahina massa tel vanter.

Urtis mats, gherd. urties mates (Lamium album etc., Taubnesseln) kōshen da purghè l sank, dala tos e les perdits de sank o patüc blank.¹⁾

Urtis, fod. urtie, gherd. urties (Urtica urens et dioica, Brennesseln). L te dl'erha tolen pur la kolerina, l me dal'ega e kank l'orina ne va, mo inge pur l stentè kol flè e asma. Na hravia skotada e gonot hona pur l rematish.

I ciari mae (Achillea millefolium, Schafgarhe) vègn adorà da fa te kank an a valk söl magun, pur i emeroidi, kank al da sō tröp l sank al ciè e k'an e plègn de melankonia, da insfridids ala mer, kank l sank ne va shōk'al dēs e kon gran me, massa o inge kank'al sta fora te na ota e mass'adora. Inge kank'an se mana sō dai vanc, dal'eg'ashia o l'antrara.

Ausant, fod. avisent, gherd. shienz (Artemisia Absinthium, Wermut). Kon dūta sua erba inge la raish pon fa n te pur rinforzè l magun si insfridè o ciariè, mo a ne to massa, indeblashel i nerf e la memoria.

Mesaron de pre, gherd. jërba dal mel dant (Thymus serpyllum, Thymian) e da fa te pur l me de vanter, l granf al magun, da destakè l slaim te kol e ti fià, mo inge defora da fa bagn, lavè e baniè sō dals bots, intorts e kank'an s'a deskomede i osh te na lisüra.

Dost (Origanum vulgare, Dosten) e l Mesaron (Origanum Majorana, Gartenmajoran) tolen shōk manta o malva da shaldè sō pur l me tles oradles, ti danz e te kol, pur l me de vanter e l rematish.

L'erba da lat (Tanacetum vulgare, Rainfarn) da n öle k'an tole sön zucker pur fa fhi i lumbrish e da sfrìe pur l me dals lisürs e l rematish.

La cichoria (Cichorium intybus, Wegwarte). An kōsh la raish t'ega shōk la salata de pre pur rinforzè l magun, menè de korp, pur l ordüm e d'atri mai ai fià fosh. L saft e ciamp plö da forza ke l te.

Himmelbrand (Verbascum thapsus, Königskerze) e da fa de bun te pur la tōs, l me te kol e stentè a se to l flè.

¹⁾ Weißer Fluß.

6. Te ciamp.

Rosra (*Centauria cyanus*, Kornblume). L saft e hun pur les vishis e l me tla hocià e inge da to ite pur l me dal'ega.

Pavè mat (*Papaver rhoeas*, Klatschmohn) e hun da destakè l slaim te kol e dant.

Pavè (*Papaver somniferum*, Gartenmohn) e bun da ciauniè pur l me de danz, shalda l magun e para l me; mo da arkitè i pici e i fa dormì el plö tost prigorus.

Faidl d'urt (*Delphinium consolida*, Rittersporn). L'ega dles flus tolen da se lavè i ödli, kank'ai e köci e lagbermaja.

Ampöns, fod. kanamilla, gherd. kamiles (*Matricaria Chamomilla*, Kamille). Les flus e l'erba e l öle a gots vègn tuts pur l granf tel vanter, al magun, pur la tos da cian. Kol öle de resina l tolen da sfrìe pur i granf tles giam e tla vita, pur l me de vanter e dala pera. Da baniè o a pratè sò an ampöns pur la punta e d'atr me da na pert.

Lin (*Linum usitatissimum*, Lein). Sh'an fhöta ega cialda sura sumanza de lin fhö, spö devantl n slaim k'an moshada kon lat cialt da mat sön hots, toc, plais, inge da to ite pur l me de vanter e da menè la orina. L öle de lin kon kogara dl ü¹⁾ o brama e na bona medefhina da mat so kank'an s'a horfhè. Kòta te lat da la s o m a n z a na bona medefhina pur la tos e l katar, pur l borshù²⁾ ti baroc,³⁾ ti riniuns e la visbia.

7. Turt.

Erba dal pan, gberd. zigander? (*Coriandrum sativum*, Koriander). La s o m a n z a tolen shök e kon ciari pur desmenè i vanc, netè l magun e i fià.

Menta, gberd. minza (*Mentha crispa et peperita*, Pfefferminze). L te de kest'erha baeren pur l granf e i vanc al magun, da kalmè la mer, dal me de ciè e petè sò, cis t'en cër stato.

Röta (*Ruta graveolens*, Edelraute). L te rinforza l magun, mana i vanc, i lumhrisb, destaka l slaim e nata les plais defora e dait.

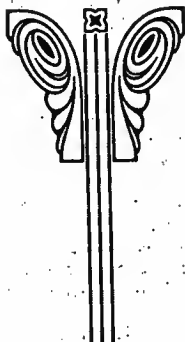
Spikat gherd. spighet (*Lavendula spica*, Lavendel). Dl öle n pon to valgiuns gots ala ota pur fa gni l apètit, ke l sank ne dai tan sò al ciè, dala ciornitè, pur i vanc al magun e l me de ciè ke vagn da kal e inge la malinkonia.

Flus ghels, gberd. ciofes di more (*Calendula offic.*, Ringelblume). Pur fa gni l sujus retignì da na insfridida e da mat indò a husiè l sank, tolen l te de kests flus.

¹⁾ kógara d' ü = balota d' uel ²⁾ brufhëur ³⁾ barëue = Gedärme.

Rosmarin (*Rosmarinus off.*) pon to da fa te pur fa zede
l granf, l me dal'ega. L'òle tolen da rinforzè i nerf.

Salvâ d'urt, gherd. gialvè de verzon (*Salvia offic.*, Garten-
salbei). Pur l sujè de nòt, cis dal me sak, dèssen baer da sara
na kikera o dūs de te de salvâ. Kësh è inge bun pur lavè
ià la roba blancia tla bocia di pici, da lavè fora la bocia e l kol
kank'an a me.

Invidia ciastiada.

(In Brak.)

Kan Vael¹⁾ jo veide,
Duc i mai me sa lelhieres.
Alò ko le mie feide
Io rue fin, al cel.

Kish egn vivea ta Cianacei un vedof kon trei touse: Katarina, Gretele e Lifheta. So pare de kiste touse l fhia ala fiera de Bufan. Kanke l s'en fhia, kele doi touse più veje le volea fhaldò ke so pare je porte valk de bel. N veze Lifheta, la più lhoena, no je domanaa mai nia. So pare l aessa volù, ke ence ela je domane na outa valk, ma nia. Na di, pruma de s'en fhir, l a kiamà Lifheta e l dish: «To sores domana semper valk, tu no tu me domane mai nia; ma sta outa te voi portar ence a ti valk.» — «Na, na!» respon la piciola, «voi kognede dar fora sholdi assà per mie sores, no voi nia no.» Ma so pare volea, ke la die, keke, la vel, ke l ie porte. E do ke l'a pensà sorà n pek, la dish: «Portà me n fior!» — «Se no tu ves auter, tu tu pes eser segura, ke te n portarè n belishim fior» je a responù so pare e l e s'en fhit a Bufan ala fiera. Lo l a komprà n muje de trapole, ma l fior l se l a desmentia. Kanke l e stat n pez inant, l se a rekordà del fior, e l a dit ntra de se: «O varda! me e desmentia l fior amò apede ke je l e mprometù, ma sot viac sarà ben valgonder na malfhon k' en tröe.» Te kela l pasa ite per na val ke no l a mai vedù e n pek n ite ke l e stat l a vedù na bela malfhon e l e fhit ite, kerdan, ke sia na ostaria e l spetaa, ke vegne l famei a tor fora l ciaval, ma no l e vegnù nesugn. «Po!» l dish, «me l tole fora jo e l mete ntan te stala.» Kanke l e stat te stala, vegnia la pastura fha fhu per l funè. E l je a dat da magnar, perkè l se pisaa, pae ben dut. Dapò l e fhit sun malfhon e nce alò no l veit nesugn, ma sun desk l era la cena per un. «O! ence sta cena la e kiò nfhigneda per valgugn, la e bela ciauda, se neshugn no ven, la magne jo.» Neshugn no l e ruà e el l a magnà su dut. Amò no l e ruà neshugn e l volea fhir a dormir. L a vedù n ush e l e fhit ite e l e ruà te na bela kambra kon ite so let e l se

¹⁾ Vael = Zugangstal zu den Vajolettürmen.

a desfornì dapò e l se a ndormenzà. Dale doudesh de not l se a deshedà e l a sentù n gran hugol e n gran tananai. Se sa, ke l se a sperdù, ma do no l a più sentù nia e l se a ndo ndormenzà da nef e l a dormì fin n doman. L e levà e l e fhit sun fenestra e l a vedù n bel ort pien de fiores. «O varda!» l dish, «ke bie fiores, vae ben a m'in tor n pusherle per mia Lifheta, paarè ben dut, zeke ke l kosta.» L e fhit fhu e l s'en a binà nsema n bel maz. Ma, kanke l volea s'in fhir, sauta fora d'en tamushè na burta bestia e la dish: «Mostro ke tu es, tu tu me as batù via le ame, kognarè morir, ma ence tu tu kognaras morir e ence tie touse e due kognarade morir.» Kish pere om l se a tan sperdù, ke je e fhampà le nagherle fha bas e l a dit: «O bona bestia, dapò no l e più remedio, eh?» «Shi, in fossa ben, mà tu no tu l fas, je volessa ke tu tu me mane una de tie touse a me rinkurar.» «Se mai ke una de le mie touse ven, te la manarè, ma ades kogue fhir a ciasa a le domanar.» E dal sperdù, ke l era no l se rekordà nience da se tor l pusherle, ma la bestia l a vedù kist e l a dit: «Tolete do l maz e no star a te desmentiar, keke tu me as mprometù!» Kish perè veje l se l a tout e l e fhit sun mafhon kruzià, se a tout so trapole, l a montà te karoza e l e vegnù ta Cianacei, ma dut mbasteà. Kuriouse, keke l pare a portà, se sa, ke le touse l'e fhte inkontra. Lifheta l'a domanà: «Ko pasela?» — «Nia bon, se pel dir mall!» je a responù so pare e je a kontà, keke le sozedù. Se sa, ke le touse se a sperdù; la pruma ke a parlà, l'e stat la Katarinà e la dit: «Jo no, no vae a meter kura de bestie, morirè!» — E Margareta l'a dit istes, ma Liseta sauta fora: «Vae ben jo, fha ke jo son stat la kaufha, no stasfè a ve kruziar voi.» L di d'ò l veje se a tout Lifheta te karoza e l'a menada te kela mafhon. Deskè l'autra outa l a tout fora l ciaval e l a metù te stala e vegnia fha fhu la pastura per funè, l je a dat fora da magnar e dapò l e fhit kon so fia te mafhon e alò l era la cena fha nshignada per doi sun desk. I a cenà e dapò se a davert l ush de kela kambra, te kela ke l a dormì l veje l auter di, ma amò un ush se a davert, se vedea n'autra kambra. kon ite so let. I e fhic a dormir e no i a sentù nia duta la not; n doman i e fhie te ort e apede kel ciuk de nagherle l era la bestia e la dish: «Brao, ke tu as mantegnù paròla, e tu Lifheta no star a aer paura, ke apede me no te mencerà nia e tu, pare, te pes t'in fhir a ciasa!» Kist om je a fat n bos a so fia e l a tout kumià per no veder più keke sozet, perkè l pisaa, apena, ke l e demez, la bestia la sbregherà su so touse n tante mizakole. Kel om l e ruà dut mpashionà ta Cianacei e ogni di l se pisaa: «Kò fhirala pò a mia bona Lifheta, viverala amò o ke saral po sozedù, do ke son m'in fhit?» Enterdana l e passà più ke n'an e Lifheta, ke la aea dut, keke la volea, la prea la bestia, ke la pose fhir a troar so pare. E la

bestia l'a dit: «Shi! ma rekordete de vegnir apontin, kanke t'as l'idea da vegnir; tolete l temp!» Liffheta volea demò na di, la bestia nveze je a responù, ke na di l e massa pek, ke la j'en dash trei dis de permesbo, mo ke dala medema ora, ke la s'in va, l kart di la sie da nef de retorn. Ela se a fornì e la e ruada ta Cianacei. Kanke so sores l'a veduda, je e vegnù na nvidia tremenda: «Varda sta shimia, kardaane, ke la sie morta e nveze la ven vestida deske na principesha e la varda fora bon.» So pare nveze, dut kontent de vederla, l l'a bossada e l l'a domanada, koke la je passa apede kela bestia. «Bona, pare, bona! a mi no men- cia nia e da magnar, da beiver e da vestìr, keke voi, demò a ciasa no posse vegnir, mo trei dis mpo la me a dat liber e posse restar apede voi. »So sores, kanke le a sentù, ke la fida restar demò trei dis, le se a konseà: «Ke falthone, ke la fae nirar kela bestia e ke, kankè la rua de retorn, la se la magne!» E n ul- tima le a troà fora, koke le a da far. La terza sera le a nvià i sonadores de Cianacei e duc i fene e dute le touse a balar. E sta pera Liffheta se a perdù l temp. Kanke la se n'a askort, la se a tan sperdù, ke no l'a nience tout kumia, l'a demò saludà so pare e dapò lhu per ste sciale e demez. Ma mpo la e ruada massa tart, kanke la e ruada te la val de kela bestia, la e sentia lha vaar e kankè la e vegnuda da vefhin, la bestia je kridaa: «O brikona, tu tu me fas morir, ma ence to pare e to sores e ence tu tu kogname morir kon me!» E kesta pera Liffheta grama l'a dit: «Ma mia bona bestia, no e l più remedio?» — «Ei, ci!» je a responù la bestia, «n'e ben, mo tu no tu l fas, parkè l e massa grief.» E Liffheta a dit, ke la fash dut, keke sta bestia vel. «Mben!» disb kista, «tu tu me kogne dar la man da sposa, senò nò lhoa nia.» — «Bolentiera!», je a responù Liffheta, «tu tu es stata sbaldo shi bona kon me e jo te e semper bu de ker.» E la je a presentà la man dreta e la l'a piantada te kela dala bestia. Apena sozedù kist, la bestia se a mudà t'en bel tous e l disb: «O brava Liffheta, per te sarè sbaldò bon, lhon a ciasa da mi pare, falthon alò le noze e dapò lhon a troar to pare.» Ela kontentissima de ciapar n koshi bel e bon om, la e fhita kon kish tous da so pare e do le noze i e ruè ta Cianacei. Kanke so pare l l'a veduda vegnir kon kish bel tous, l je e koret inkontra, l a sentù la storia, koke la e sozeduda, l a trat n cik dal kontent. So sores kuriose, keke l e sozedù, l e e vegnude sobit lhu per sciala tela kort a vardar. E kanke le a vedù la sor kon so om, le se a inirà e sobit le a fat konsei, koke le podessa ruinar la sor e l om. Kist om a oservà, keke le volea far e l sekont di l a dit a so femena: «To sores no le a nia de bon tel ciap kontra de noi e le kogne ciastiar pruma ke le ne fae del mal.» Ma Liffheta nò volea, ma do ke l'a vedù, ke le e fhite da na stria e ke le a portà erbe a ciasa, no l'a più dit nia. Na di l a dit l om de Liffheta: «Kugnade, vegnù pura,

ke' ve mene po a veder, olà ke stafhee. « Le e vegnude e l le a menade te kela val e le a fate vegnir doi più burte bestie, ke de kel ke l era el e l a dit: «Voi ne aede volù ruinar, ma jo e osservà dut. Ades stafhè kiò, fin ke ven un ke ve dash la man de spos!» J.

L'cian del Mucia.

(In Kazet.)

La Bregostenes l era fhent salvatika ke vivea tel bosk e aea invèze de mans de gran celfes kon grifes e i parlea moz.

Nesh vejes a abù trop da fer kol Salvan e kola Bregostenes e per kist voi konter, keke na outa e sentù da kela pera veja Poiza e dal veje Peskador.

L inesh del Mucia, no dalenc dal ruf de Fossel e da Kolkec l era ki egn la mafhon de un gran paur. Un muje de pre sa mont e ciampes e vercs¹⁾ a cesa, l veje Mucia podea se tegnir nef o diesh vaces, ciaures, feides²⁾ e mutons³⁾ kon un porcel o doi. — Kanke se fhia via per Somafauria, sot Renac, se sentia fha da dalenc bauker⁴⁾ e se essa podù s'infhigner un menabie⁵⁾, se no se essa sapù, ke l cian l a na musarela. De net vegnia la Bregostenes ka de Ciapiiaa e fhu dc Lelbes e se les podea, les no s'insparagnea de kreper da ite e rober keke ge ruela sot la celfes⁶⁾, ma l cian ge sutea ados e eles les a bendeke⁷⁾ proà al strangoler e per kist l veje Mucia ge a fat un kolarin da aguc.

Sun Centedelbes l era un gran kogol⁸⁾ skefhi skonet teanter zirmcs e barankies, e no se essa mai kerdù ke lo stashessa zakei, se la zondres⁹⁾, garnetes, cialveises, ampiérics¹⁰⁾ e breghes¹¹⁾ no fossa states pastucedes fhu, ke nia no stafhea su dret.

Te kist kogol verfhumea¹²⁾ un Bregostan, nã Bregostena e cink'bec¹³⁾. Per se parer la musa, i kognea o fhir a rober de net o kierir velk tel bosk da podcr ge storfher la grasala. Urè¹⁴⁾ o famei¹⁵⁾, nesugn nol volca, perke no l era bon de lurer deske i paures e nience la fhent no fossa stata segura da sia sgrifes.

Dc kish bec l era trei fenc¹⁶⁾ e doi bezes¹⁷⁾ keke i aea inom, no se sa; se difhea semper «kel bez o ki bec del Salvan.»

Na di l'e vegnù la Bregostena kon un bez fhun Pian per brinker velk da magner e la e ruela te mafhon dei Cices ke l era sora

¹⁾ vera gr. pra = Wiese; ²⁾ feida = gr. biesha = Schaf; ³⁾ muton = gr. bagot = Widder; ⁴⁾ gr. bajē = bellen; ⁵⁾ gr. drembl = Knüttel; ⁶⁾ gr. ciufes = Tatzon; ⁷⁾ gr. suēnz = oft; ⁸⁾ gr. kšul = Höhle; ⁹⁾ gr. sienes dal tēune = Alpenrosen; ¹⁰⁾ gr. frejes = Erdbeeren; ¹¹⁾ gr. burvel = Heidekraut; ¹²⁾ gr. se tro la vita = das Leben fristen; ¹³⁾ Ezl. bez = Kind; ¹⁴⁾ gr. ourè = Tagelöhner, Arbeiter; ¹⁵⁾ gr. fant = Knecht; ¹⁶⁾ gr. mutons = Knaben; ¹⁷⁾ gr. mutans = Mädeben;

fek pomes e reves ke keshëa e i papacei te peltra¹⁾ fha fac. Do ke l'a magnà bon teis e metù do trei pomes e ravalesh te gofa per ge i porter ai sie, la e fhita te stua e lo la troà un fantolin te kuzo.²⁾ Kist fantolin l'era, se sa, più skermolin,³⁾ ma più bel del so e ela senza fer auter, se tol kel e met l so te kuzo e s'in va.

Kanke l e ruà la mere del bez e la veit ke te kuzo l e un petegol⁴⁾ dela Bregostenes, dala gran tremolaa no l'a sapù fer auter ke bastoner kist pere emena,⁵⁾ ke l brajea deske n porcel. La veja l'a sentù brajer so gnekol⁶⁾ e la e vegnuda de raita⁷⁾ indò fhu de Lelbes ko l auter tel brac per ge l barater indò e rueda ke la e: «Te l to, ben ben pashù; e dame l mie ben ben batù» la ge a dit, e la e ponteda⁸⁾ demez. — Kist afer l a metù reishes⁹⁾ de ira e beghes, ke amò i bee a abù da se peter.

* * *

Diesh egn do l era l meis de Aost, kanke la fhent va a s'in-koneer ite la fauces tei fuceres, met la pera te kodè e s'impe-nenta¹⁰⁾ de fhir sa mont a seer. Kish peres paures se falhea ite i kargneres e dapò i se binea per s'in fhir su insemi. I se partia fha Ciampedel, i fhia su per la Lesta e ta Molin dal Pian, ruela ence ki de Pian e i fhia insemi su per Fraines fhin sa Ruf de Pegna. Lo i se spartia, valgugn fhia su per Sofosh tè Duron e i etres sa Kiarvena.

L era l di dela Madona d'Aost do besper e sta fhent s'in fhia do si fae zenza pisser a nia. Kanke ge ruè sun Strentures i a sentù zakei brajer. Shie a veder, i a kognù ciapar ite a destor un gran cian da na ciuska¹¹⁾ ke l ge aea zarà i berdons da dos e l ge zakea l kamefhot in toc. La fhent l'a vedù subito, ke kel le l cian del Mucia kol koralin da aguc. Ki fene i a parà l eian a cesa e i a menà sta ciuska te Pian e lo i a vedù ke, keke i fha-ghea, l era belumpont, la ciuska de Centedelbes.

L Bregostan a la veder zareda e sberdoneda kol kamefhot e l spenzerle in berdons, l a volù saer, kike l e stat a ge fer. Ela bulharona, l'a dit ke l eian del Mucia e l tous dei Cices, i l'a brin-keda sun Rucenaes e, trata fhun Kolkec, staoneda su. A sentir sta robes l Bregostan s'a ingalinà,¹²⁾ su tant ke l se a parti de bot a ge ponter do al tous del Cic. Sta ciuska ge aea dit ke i l'a brinkeda sun Rucenaes e no sun Strentures e perkel l Bregostan no saea, ke la fhent da Kiarvena l'a troeda, ma l kerdea ki de Duron. El l saea bel dret, olake le l pra dei Cices e le fhit tratetirà¹³⁾

¹⁾ gr. poz. = Schlüssel aus Kupfer oder Blech; ²⁾ gr. kuna = Kinderbett; ³⁾ gr. zbil = zart; ⁴⁾ gr. Kind; ⁵⁾ gr. ana = Seele; ⁶⁾ Kosebezeichnung für Kind; ⁷⁾ gr. a sparos = spornstreichs, geschwind; ⁸⁾ gr. sparunoda demez = davongehen; ⁹⁾ ravisps = Wurzel; ¹⁰⁾ gr. in-fhiniè = sich anschicken; ¹¹⁾ Mädchen mit zerzaustem, blondem Haar; ¹²⁾ es ist ihm der Kamm geschwollen; ¹³⁾ schnurstracks.

sun ciasel. L era fha net e se vedea demò tant da fhagher, se le un el o un ela. I Cices i era fha duc te ciasel, i se aea lashà fhu l' desk¹⁾ da meisa e i se shudea lat e l veje beea purons,²⁾ fhake la cesarina fasbea formai e zigres. Dut t'un kòlp i sent bugolor dè fora e i a kapl sobito ke le l Salvan, ma i no saea keke l vel. Kanke l a vedù, ke te ciasel le fek e sentù ke i se perla, l a koet³⁾ su de gregn sbàsb e l ge i tirea te usb. Ki etres i era serè da ite e i aea metù la kief⁴⁾ sun pòncil⁵⁾. L Bregostan l a volù ficer sia grifes anter i morcie⁶⁾ ite a rasper la kief. Ki laite a vedù ciuter⁷⁾ la ciates del Bregostan e l tous brinka la fauc, ge taa via i deic a krida: «Te l es fat instes!« L Bregostan s'a metù a brajer e krider, ke dut Salaes rimbombea. La Bregostenes ke stafhea te Ciarefholes, sui koi de Foskolin e su per la Peles del Pònfhin, les e koretas dutes a spier, keke ge mencia al Salvan e les domanea: «Ki t'a fat? Ki t'a fat?«, e el kerdendo de dir l inom del Cic, respòn: «Instes! instes!« — La Bregostenes les a grignà⁸⁾ e respon: «Instes, l abieste! instes, l abieste!« e les e s'in fhites e i Cices se a librà dal Salvan e dala Bregostenes, ma trèi seres do le stat robà l cian del Mucia e no le mai ruà ala lusb, demò so kolarin i l a troà sun Pìan dal Desk koi aguc piens de sank.

La Bregostenes per kist no les a lashà lo de vegnir a rober e kreper da ite, e i Fasbegn, kanke i se fabrikea na malbon, i kognea se fer kulakokes lenc impè de fonestrès, perkeke la Bregostenes no posse ruer da ite tan sori.

* * *

Ai tempes del Konsei trentin (Còncilium tridentinum 1545-1563) la Bregostenes les e states panudes⁹⁾ e les a kognù lashier i Fashegn in pesb. Sha vint egn dant i a fabrikà la gefhia de Sen Giakom sa Ciampedel (1525) e da inlaontà inkà i Fasbegn ge stac librè.

Perkeke la fhent no se desmentie tant prest dei tempes passè, i a depend un afresk sui mures dela gefhia, olàke se vedea ke na Bregostena tenta na tousa e ge vel rober l gnan. Kist afresk l e stat spazà fhu o mocignà fhu kon ciauc, sbi ke adès no se veit più nia (1882).

La konties dei Fashegn va semper a se perder, e perkeke almanko kista no vegne desmentieda, la e skrita kiò e kike e e peisa Fasban, la lefherà bolentiera e sori e kike i e Kanalins no i e Fasbegn.

Karlo Bernard-Manghis.

¹⁾ Tisch; der an der Wand hängt und heruntergelassen wird; ²⁾ gr. sieres = Molke; ³⁾ gr. tēt sn = aufgehoben; ⁴⁾ gr. tle = Schlüssel; ⁵⁾ gr. kurona = Gesims, Etagère; ⁶⁾ gr. trames = Balken; ⁷⁾ gr. kukè = hervorgucken; ⁸⁾ lachen; ⁹⁾ gr. mbandides = gebannt.

Le fameje nobili de Livinalonk e Kol S. Lucia.

(Diskors tegnù da Dr. Vittur ala rudunanza dela seziun del
«D. u. O. Alpenverein» ai 5 de Merz 1914, skrit en fodom da
Al. Lezuò dela Plieh.)

Enge nte Livinalonk e Kol, kome ntele val vesine se veiga
cierte gese kuriose, fabrikade fora dele altre, fate kome ciastiei,
kon feriate di fiern, porte ferade, sale, portes de piera e stue ben
fodrade. Damprò de kaste gese ne vegniva fabrikè de altre e
koshì diventava na vila kome p. e. Ciastel damprò dal Ciastel
d'Andraz, Larcionei n tourn ala gesa de ki' de Gaetano e Kosta
n tourn ala gran-gesa dei Faber.

I abitanti ke fashava bravure n tele viere, ke daidava kiete
via le trazze per i konfins e ke se mostrava fedeli ai superiori,
i ciapava la rethon de avei n stema de distinzion. Kish tei i
eva benestanti e i abitava nte gese kome ke l'e ste dit de soura.

Volon ades senti n può de storia dele fameje nobili de Livi-
nalong e Kol ke ava la rethon de stemi, almanko tant ke se po
rilevè da skriture vegle.

1.

Una fabrika de marevoja dele plu vegle l'e ben l'oiastel
d'Andraz, ades demè plu na ruvina. La tradizion konta
ke l'fossa bele fat su fra l'6.º e l'9.º sekolo. N tel sekolo 12.º
se-sa ke l'eva abità dala fameja nobile «de Puochenstein»
(Hartwig de Puochenstein) ke ava n tel so stema n krap kon trei
ponte sul fonz vart. Kasta fameja l'a venù n tourn l'1220 l'
ciastel kola kampania ke shiva pro al Vasko de Persenon, Kon-
rad de Rodank. L'e probabile ke kasta fameja abe portè plu
tert l'sourainom «de Costa de Livinalongo». Kon-
rad de Costa de Livinalongo, mort nel 1226 no
n'ava pert al ciastel e ala padronanza de Andraz. N l'outa kasta
fameja ke portava l'stema kon nen ce d'en cian da ciacia kon
kolana de or, l'ava beni damprò a S. Vegil de Marebe, ulake l'e

spo restada kol inom de Rost de Ras, no se sa, se per avei komprè o per ester maridè un pro. Dei trei fioi de Konrad l'era Mainle l plu vegle, ke ava sposè la sorela del potente Randolf de Theis e'e mort nel 1318. I nobili de Rost no serviva n l'outa ne ai vaskoi de Persenon ne ale munighe de Sonnenburg e Shan de Rost, fi de Mainle a mossù finalmente mpermate ale munighe de restè dagnara indipendente. I Rost e stei plu tert plu oute giudici n Marebe e i a komprè nel 1502 l ciastel de Aufhofen. — Un Shan de Rost e diventè nel 1543 kurator del dominio del vasko a Uttenheim e nel 1545 l Kardinal Kristof de Madruz i a de l ciastel de Kehlburg. Koshì la fameja s'e spartida n doi linie — «de Rost da Aufhofen» e «Rost de Kehlburg». Dionis de Rost da Aufhofen e diventè konsilier e luogotenente a Freiburg i. Br. e del 1564 l a ciapè l titolo de baron. Kasta linia s'a fenì nel 1805 kon Bepo, kanoniko de S. Candido. Giov. Gaudenz de Rost e diventè konsilier imp., general e kommandante dela forteza Ehrenburg kol titolo de konte.

2.

La sekonda fameja nobile kon rethon de stema e la fameja «de Sisti a Sistenhofen a Plan». L prum ke ven nominè de kasta fameja l e Rudigier Sisto 1187. L stema e le kerte dela fameja e fhude perdude l ann dela peste 1591 e permò del 1634 l vasko de Persenon Shan Platzgummer a tournè a de la rethon de stema a Shan Batista de Sisti. L stema e fat coshi: n lion rosic n pe, kol skudo sun fondo blef. Shan Batista a studiè a Salisburgo e Padua filosofia, a ciapè l titolo de dotor de filosofia (7. 2. 1665) e de dotor de lege (30. 7. 1666) a Padua e po l e diventè plevan de Livinalonk e a fondè l benefiziò de Sisti a Plan. Ai 6 de dezembre 1681 l e diventè konsilier spiritual e visitator dela diocesi. So berba ke ava l medesimo inom e ke ava otegnù l titolo de nobiltè, l ava bele nel 1634 l titolo de «magister philosophiae» e po l e diventè dotor de teologia, degan e konsilier spiritual a Livinalonk 1646—1672. Kol diploma del konte Giovanni Nivard Sutory de Ortenheimb, skrit a Bolsan ai 29. 9. 1690, Salvester de Sisti a ciapè l titolo «nobile de Plan a Sixthof», per dal e sua fameja. L vasko Ignaz de Königl da Persenon a rinovè l konferimento del titolo ai 30. 12. 1736. Autri membri dela fameja de Sisti l e ste. Shan Salvester de Sisti, kanoniko de Freising, nominè da Giuseppe I. ai 4. 9. 1705. Un Andria de Sisti, nomè Ploner da Plan, l era representant dele zitè de Bolsan ala dieta d' Innsbruck nel 1546. N auter. Salvester de Sisti l era komandant dei shizri fodom del 1809 e dan longa n sn dala fameja de Sisti l e vegnù fora diversi impiegati e profesori.

3.

Autra fameja nobile l'era kala de Soratroj. L'kapo de kasta l'era ste Shan Piere Soratroi ke a ciapè l'titolo ai 12.4. 1576 dal Arciduka Ferdinand 2. per avei daidè fora nte kontrasti per i konfins. L'stema l'era n' skudo blank ko na mont neigra da trei ponte e n' elber sun sòm kon trei ram sac. Dinongia l' elber sun sòm se arc su na lors kola bocia dalvierta e lenghe rosse.

Kast Piere Soratroi l'era rik e l'ava luosh a Troi, Valaza, Sief e Araba e na gesa sun plaza dala Pliè. L'era mort 1583 e so fi Jako l'era mort del 1628. L'neou Jako (1573—1654) l'eva l'pere de Kristofel (1618—1701). La fameja s'a sparpaliè da l'erk ntel Europa. A Trieste e a Viena l'eva de bravi negozianti de kasta fameja; però n'è restè enge sul luok a gesa. Un Franz Soratroi eva kapelan del ciastel d'Andraz.

4.

La fameja de Varda a Verda. I de Varda à ciapè l'stema ai 28.4.1631 dal vasko de Persenon Wilhelm e l'imperator Leopold I. l'era konfermè ai 2.4.1691. Membri de kasta fameja i'ava l'daz del imperator a Korvera e valugn e stei giudiei n'Marebe (Jako da Verda, Franz da Verda e Giulio da Verda (1897—99).

5.

Finalmente l'era nkora la fameja Groncs ke abitava ala Pliè e avava gran kampania a Sorarù, ke a ciapè l'titolo de nobiltè da Karl 4. ai 14.4.1735 kòl sourainom Groncs de Groncsberg. Shan Domane l'eva aministrator dela fabrika de tabak a Hainburg e Pierantone kanoniko a Persenon e Chur. L'stema l'era n' frasm koi trei ram su na mont varda da trei ponte. L'plu renomè de kasta fameja l'era ste Tone de Groncs, kasier del eirkolo Czernowitz, mort del 1828. L'era ste manè dai suoi a Viena per studiè filosofia e i'ava rakomanè a Bertol Gabrielli e kanke l'era bu finì i studi del 1778 l'era fhu koi militeri e sot l'inom de «general Cavaller» l'era fhu n' Russia 1781—82.

6.

Fra le doi fameje nobili matrikolade a Kol S. Lucia l'era n'pruma da nomè i «de Piazza». L'kapo de kasta fameja l'era ste Kilian Piazza de gesa Piazza a Vilagrande, fator dele miniere de Fursil, mort 1596. So fi Batista l'eva governorator a Thurn (S. Martin) e fator de Andraz. La nobiltè i'era segur ciapada oramei nel sekolo 16°. Shan Batista Piazza a komprè 1591 l'

ciastel de Freieck (ades ospedel a Pekolin) e a ciapè l titolo de nobiltè dal Kardinal Andrea d'Austria, vasko de Kostanza e Persenon ai 8. 9. 1640 per dal e per soa fameja. L stema l e trei gili su nen fonz nsalesè (nkora da vedei nkuoi sula gesa a Villagrande kon desoura l miliesum 1601). N tourn al 1651 Shan Batista l a ciapè per dal e sua fameja dal Arciduka Karl d'Anstria, kapo del ordine teutoniko, la nobiltè austriaka. Soi doi fioi Shan Tomesh e Tone s'a sparti del 1646 la kampania del pere; l prum s'a tout Freieck e l sekondo la gesa del pere koi luosh a Kol e koshi s'a formè doi linie. Tone, kanke l e mort del 1650, l a lashè doi fioi: Shan Batista, ke l e diventè kapitano dela milizia del Tirol e po tenente nele trupe del imperator, e Shan Tomesh, ke e mort senza fioi.

N fradel de Kilian Piazza, pievan de Marebe, dal 1614—35 ava inom Mane kol sorainom Sabo; kast l e mort del 1617 e l a lashè plu fioi. Un de kish l e ste fator dele miniere Fursil e l auter l a ciapè Freieck. I fioi de Tomesh ava inom Piere Piazza, governorator de Thurn e fator de Livinalonk e Shan Domane ke nel 1671 eva enge konte Piazza a Freieck e l eva kapitano de viera e del ciastel d'Andraz (1658—81).

N tourn l ann 1715 l eva Osepantone Piazza, degan de Fügen n tel Zillertal, ke fossa ste n proneon de kal Shanantone Piazza ke nel 1620 ava ciapè l titolo de konte, percè l eva parentela kol papa Inozenz 12. ke portava apunto l titolo «de Comitatus». L'a enge otegnuda ke l imperator Karl 4. i a de l titolo de konte kol sorainom «de Piazza, konti a Freieck» (10. 12. 1736). Un konte l a enge skomencè a portè l stema dela fameja Piazza del' Italia e kal dei konti di Salisburgo. Dei konti Piazza l e mort Kaspar Ignaz nel 1762 kome Chorherr de Persenon e Bepo Polikarp 1758 kome kanoniko a Persenon. Bepo, konte de Piazza e mort l ultimo dela fameja ke s'ava stabilè a Persenon (1818).

7.

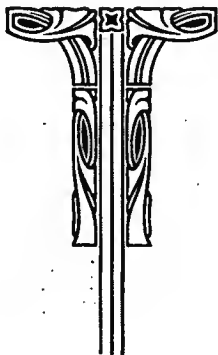
Un altra fameja, slargiada fora specialmente fhu per l'Italia, l e kala dei Chizzali ke abitava a Pezei e eva benestante. I soi membri i e stei plu oute impiegati del vasko n tele miniere de Fursil. Per kast apunto Shan Chizzali a otegnù la rethon del stema dal vasko de Persenon Wilhelm del 1631. Plu tert Shan Chizzali e fhu a Venezia e s'a maridè ko na fia d'en patrizio venezian «de Bonfadini» e a ciapè nstas l patriziato dela republika nel 1648.

I soi fradiei Luka e Mane a ciapè l diploma de nobiltè permò del 1638, komfermè dal imperator Franz I. nel 1804. L stema l e n ciampamil su na mont varda con trei ponte, sun kale ke kamina n lion.

Fra i Chizzali merita d'ester nomè Franz de Chizzali (1854-59) giudice a Enneberg e al presente un prokurator de stato a Nizza.

Per tant ke se, non e autré famejè nobili de Livinalong e Kol.

Se valgugn savassa da di velg de plu nkora de kaste fameje o de autré nobili i e sonsa rikonoshent per ogni pica notizia ke i me podassa de.

N shizer da Pruca.

Valk per ki da Kol.

Per la sekonda ota me permete
De ve di na parola;
Spere ke ogni un azete,
No intende po de ve fa skola.

Per ladin voi deskore,
E anzi dut in rima;
No konta nia per valgune ore
Basta pur ke no devente puina.

Sion ladin tant noi ke i Ampezagn,
I Gherdener e i Badioc,
Ki de Vinaulonk e Fashagn,
Tant ki kruf ke ki koc.

Noi duc de ste valade
Ladign volon resta;
E mi me piasarave
Sta lingua la conserva.

Melchior Colleselli.

La cioura mula.

L e ruè la cioura mula via Livinè,
 Sun fegolè l' e shenda e m'a stravè l. kafè.
 L' e touta e via n stala l' e menada,
 Ma zenza ke m' entane l' e shampada
 Delongo sun tablè a me rentè
 Su dut el fen e dut el meshedè.
 Me pense, voi pa la menè via Ronkat,
 Ke forshi la me da pa bon pazon de lat;
 Ma trei o kater dish davò
 Mi e mossù fhi a la to,
 Ke la i shampava sula fava dei Ronkac
 E la i mangiava duc i kosoi koi balac.
 Passè Sotil son ruè fha Molinat:
 »Sta ria cioura ve no da pa lat,
 Te pos ben prast ie fe la fin.«
 La dish la Angela da Molin.
 Mi passe per Retic
 I difhe ke l e n mestic.
 Kon gran fadia rue su sun Kol
 E per fortuna la me fesh azol.
 Me pense, voi pa i la menè su al benefiziat,
 Ke l a pa n klap de giac, ma ciarestia ben de lat.
 Ko son ruè sun plaza,
 L' a fat na gran baraka.
 Me tole kasta cioura e tourne via Brenta,
 Ma fha Finazzar la ie strava la polenta.
 Shu dale Brue
 La fesh le sue
 Via n Kanadac son ruè dut spaventè.
 Ilò n te un da Laste m' e nkontè:
 »Cio, cio, sta cioura l' e dla fia de Shan del Sho,«
 L me dish e ie respone dart kontent daspò:
 »Mi vade a keri sti Shan
 Ke son pa stuf de pajè dan.«
 »Kilò Terefha t' as tua cioura, ei!«
 — Po, berba, cioure mi non e bu mei.«
 »Shi, shi, Terefha, ilò dovò mafhon
 Mi t' e pa ben vedù a te fe l pazon.«
 — La cioura no la voi pa to,
 No se ve ulà la mete spo.«
 De bota sauta for de cesa el Sfersè.
 »Po tola ke te de pa stala kon tablè
 E a la vesholè te basta fhi sun Pre longiè,
 Te vedaras ilò l e n klap de ciuf da pelè.«

Ampezan.

Ra bela Ampezana.

Ci elo la ke tanto skiza
Inze fora par stradon?
N' Ampezana ra¹⁾ se stiza,
Se kurios nos se mostron.

Cie na siesta!²⁾ Io son pizo³⁾
A fi pede — ma pardis!
Ke par esse el so noizo
Darae mezo el paradis.

R' a ki ocie lustre, more,
I te brufha pi del sol.
Ra se ciapa dute i kuore;
Alabastro l e el so kol!

L e kel vis ke duto quanto
L e na festa de kolor,
El naseto l e un inkanto,
Proprio denio del pitor.

Ki pomete⁴⁾ ei mo bie!
De natura l e kel ros;
Kome l ebano i ciaei
E l e un' arpa ra so osh.

Se i so labre ra daverfe
E ra mostra i so dentis,
O, senz' autro ra desquerfe
Duto quanto un paradis!

A ra un estro?⁵⁾ R' e na ruosa⁶⁾
Io vel digo in verita:
Kel ke ciapa kera⁷⁾ tosa
Na fortuna ciapara.

Per kai de Gherdina spiegonse vel parola:

¹⁾ Ra = la.

²⁾ siesto = da ulai bon, blot, (herzig, nett).

³⁾ pitl = klein.

⁴⁾ masseles = Wangen.

⁵⁾ Schneid, sicherer Gang; Begeisterung.

⁶⁾ rofhula = Rose.

⁷⁾ kera = weibl. Form von kel = jener.

I ne tante ke domanda,
Se par duta sta zitas,
Kera toses d'ogni banda,
Se l e sta granda raritas.
Io i respondo: Nol pos krede,
Vel seguro senza fal:
Ke bel sango no se l vede,
Ke in Ampezo par ra val.

Da una satila¹⁾ d'Ampezo del 1848.

O, voi vede, se i ra ciato,
Se i ra tolo del so ves,
Se zavarìo,²⁾ se son mato,
Kome e l dito del paes.

Una kanzon voi bete so³⁾
Proprio in zel dialeto nos;
Ki ra intendè ki ke vo,
Tanto el furbo kome el gros.⁴⁾

Non okore tanto ston
Par intendè kesta ka,⁵⁾
Ke ra intendè ank' un kojón,
Ke no sepe el beabà⁶⁾.

I ra molo a kera fente,
Ke fesh outo e anke bas;
Voi parlà fora di dente
Ki me daghe po del nas.

Da un por mai ke son
A ki siore in ku i ra kazo;
Perkè sa, da ra preslhon
Ei na fuga, ke me mazo.

Io lavoro a ra segura,
Ke se i vo se vendikà
De sta strofa a ra pi dura
I po beteme a pausà.⁷⁾

¹⁾ Satire, Spottgedicht.

²⁾ She fantineje, (ob ich spinne).

³⁾ bete so = skri shu, (aufsetzen).

⁴⁾ totl, (der Einfältige).

⁵⁾ kesta tlo; ka = frz. ça.

⁶⁾ Beabà = das A-B-C.

⁷⁾ I po me mèter a pausè.

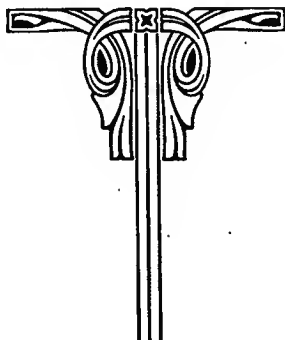
Ma son pien d'umanità,
Ke in me stesso ei fato el pian:
Di ra pura verità,
Kome deve un bon kristian.

De di poko; ke mangiare
Me podesse sbramosà;¹⁾
Ma parbio sun certe afare
No me fido a tocià.

Ki ke no ra vo senti,
Ke i se volte pur in la;
Sa l esordio²⁾ l e feni,
S' avè voja, tabakà.

¹⁾ di de massa, se slavè la musa.

²⁾ skumënciamënt, (Anfang).

Engiadin.

L ann passà v'onse kuntà m pue de zeke dei Romaunc del Grishun (Graubünden) i kest ann ulonse ve de na prova de si parlè. Kèsta poesia i i proverbi ie del rusnè ladin d'Engiadin.

Alla lingua materna.¹⁾

(de Gudench Barblan.)²⁾

1. Chiara³⁾ lingua della mamma,
Tü sonor⁴⁾ romantsch ladin,
Tü favella⁵⁾ dutscha,⁶⁾ lamma,⁷⁾
Oh, co t'am eu sainza fin!
2. I teis suns cur⁸⁾ eir⁸⁾ in chüna
M'ha la mamma charezzà,
E chanzuns dell' Engiadina
Nell' uraglia m'ha chantà.
3. Millieras regordanzas
Svagl⁹⁾ in mai teis pled¹⁰⁾ sonor,
Svaglia saimper veglias spranzas
Chi ün di han moss meis cor.
4. Chara lingua della mamma,
Tü sonor romantsch ladin,
Tü favella dutscha, lamma,
Oh, co t'am eu sainza fin!

* * *

Proverbi.

Roba mel acquistada
ha cuorta dureda.

Megl sulet, cu mel accompagnò.

Chi vuol fer addret a tuots, nun soddisfò ingün.

Amor vowl guerra.

¹⁾ Ora de «La musa ladina» de Peider Lansel, Samedan, Engadin Press Co. 1910. ²⁾ nat a Mnà (Engiadina) 1860, magister pro la scola chantunala agricola «Plantahof» a Landquart. ³⁾ lice «Chiara», ch = tsch! ⁴⁾ da n bon ton ⁵⁾ lingua, rusnè. ⁶⁾ deucia; ⁷⁾ muhèla; ⁸⁾ kanke fove; ⁹⁾ deshèida; ¹⁰⁾ parola.

Tuots ils asens as sumaglian.

Chi da vainch¹⁾ nun ho, da trenta no fo, e da quaranta mè
nun averò.

Ad ogni utschè plescha sieu gnieu.²⁾

Un bon pled chatta un bun lō.³⁾

Plü ch'un glischa⁴⁾ l'asen e plü ch'el trettla.

Una chosa bain cumanzeda, ais mez glivreda.⁵⁾

Non avoir ne fuonz ne vierchel.

(N'avèi no fuonz no kuièrtl).

Muos-cha⁶⁾ spargna e tavan maglia.

(gherd.: Ki sparania, la giata l mania.)

Duonna grossa, cul pe nella fossa.

Gün⁷⁾ ho trent'e scha plovess trentun,

Nun fuss que dan ungün.

* * *

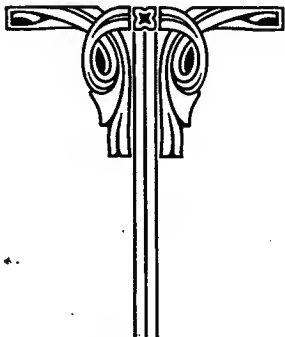
Girondella vaiv' un giat, .

Chi bevaiva dut il lat;

Tuot il lat della fantschalla

O schi viva girondalla.

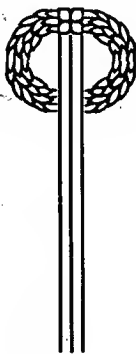
¹⁾ 20; ²⁾ kova, Nest; ³⁾ luck; ⁴⁾ bēufha, stridla; ⁵⁾ fineda; ⁶⁾ iec:
muos-tscha; ⁷⁾ Shuni.

Notizies storikes

di

== Ladins dla Dolomites ==

Oswald von Wolkenstein.

Von den mittelalterlichen Dichtern des Eisackgebietes und seiner nächsten Umgehung ist Oswald von Wolkenstein zweifellos eine der bedeutendsten und interessantesten Figuren. Von Leuthold von Sähen ist viel zu wenig überliefert, von Hans dem Vintler, der gerade auf Sähen seine berühmten »Pluemen der tugent« dichtete, nichts nur annähernd Gleichwertiges erhalten, dem unvergleichlichen Herrn Walther von der Vogelweide, von dem wir wahrhaft reiche Schätze seiner Muse besitzen, machen manche Literaturhistoriker noch seine Heimat im Layener Ried streitig, so daß wir ihn nicht durchaus sicher als Landsmann feiern dürfen, — nur von Oswald von Wolkenstein haben wir nebst einem vollen Bild von seinem Lebensgange eine reiche Fülle seiner Dichtungen, sodaß wir seine Persönlichkeit in ergiebigster Klarheit vor uns stehen haben.

Oswalds Vorfahren gehörten dem Geschlechte der Herren von Villanders an, von denen sich Randolf, Burggraf von Sähen, zuerst auch Herr auf Wolkenstein nannte, als er im Jahre 1309 das Schloß gleichen Namens am Eingang ins Langental von dem Kastelruther Geschlecht der Maulrappen erwarb. Oswalds Vater Friedrich heiratete Katharina, die Tochter und reiche Erbin Eckarts von Villanders auf Trosthurg (ober »Waideprugge«), wo Oswald am 2. Mai 1367 geboren wurde. Im Besitze der Schlösser Trosthurg, Kastelruth, Hauenstein und Aichach, beherrschte das Geschlecht der Wolkensteiner das ganze schöne Kastelruther Mittelgebirge und große Teile des Gebietes bis zu den kühnen Dolomitgebirgen des Langkofels, der Sella und der Geislerspitzen hin.

In dieser großen und erhabenen Natur wuchs Oswald auf, den Sommer meist in Wolkenstein zuhingend, wo er spielend das ladinische Idiom erlernte. Frühzeitig durch einen Bolzenschuß eines Auges beraubt, lebte er mitten unter der Landbevölkerung, halb verwildert, Spielen, Gesang und Saitenspiel ergeben und auch sonstigen Künsten, die ihm später trefflich zustatten kamen. Ein alter Geistlicher sorgte für die wissenschaftliche Ausbildung des Knaben, seinen Geist schon früh erfüllend von der Größe der deutschen Kaiserzeit und der — für Oswald später so verhängnisvollen — Lehre von der Gleichberechtigung des tirolischen Adels mit den Landesfürsten. Die Eltern scheinen dem Knaben mächtig viel Freiheit gelassen zu haben, denn erfüllt von Wanderlust, Streben nach ritterlichen Taten und Hang zu Abenteuern, schloß er sich als Zehnjähriger einem Tiroler Heerhaufen an, der im Jahre 1377 unter Herzog Albrecht III. von Österreich nach dem Preußenlande zog, d. h. er ging von daheim durch. Er selber ist der heste Zeuge hiefür, sagt er doch in einem seiner Gedichte: »Es fügte

Tiroler Volksbund.

I Tudësh i Ladins a da fe na rie batalia per manteni si nazionalità i si pushions tan grandes k'i les ova da vedlamenter tel Tirol, ke s'a fa tan suënz gran unëur tela storia. Da vint o trënta ani inka prova na pert de Talians del lont, fludei mo nec m pue' dal' Italia, de implantè la lingua taliana for plu insu i de fe luesh taliani ora de nosta pushions. Eh, nec kontra nosta pushions — i dish, ke nosta rusneda n'ie nia per se, ma me n dialet talian — mēini batalia i l fova gran čura d'i mēter permez a kēsta intenzions, k'ie n pert nec kontra l rēgni de nosh Koser, n bon parēi.

Shike savēis, s'a l Tiroler Volksbund, ke s'a metù adum del 1905, shike d'autra unions tēu dant de laurè kun duta forza dekontra ala intenzions de nēs fe taliani. El ie nec sta hon de giatè fhēnt d'ugu partida, seniēures o paures, rikes o pueresh, prevesh o d'autri, d'i alini adum per salvè la nazionalità tudēsha i la ladina kontra la ntenzionē di Irredentise, ke uel fe dela pert desot del Tirol na provinzia talians «Trentino». I so due kish tēn adum, sarons nec honi de fe, ke l Tiroa ne vōnie nia partl i resto per l'Austria na seva kontra si nemie, ma mashima, k'i Ladins ne devēnte taliani.

Ke do la statutes muessa l Tiroler Volksbund zapè ite per la nazionalità di Ladins i per si nteres nazional drē tan ke per i Tudësh. Mej ne penserons d'ulēi fe Tudësh ora de kēsta nazon, k'ie for stata sun nosta pert.

L Tiroler Volksbund a fēn 300 sezions spartides dlonk òra, nec Tudësh i Ladins ora del Tirol po unl tēue su, l a sezions te duta la provinzies del' Austria i nfina mei tel' Amerika.

Due i amizi del Tirol i de si fhēnt, la fhēnt, k'a ki tēmps de meo seria, ke la Germania i pertes del' Austria messova ste sot al kumandio di Franzēush, a tenl adum uem per uem, sihe Tudësh o Ladins, i a fhie tela viēra kontra i furesti, k'ulova vester patrons de nosta helvaledes, due vēn priēi de fludè pea kul Tiroler Volksbund, a de vell per n jēde o a se lashè to su per for.

Dant al dut prions inò nosh Ladins de se rekurdè, k'on daniēura purvā de manteni si nazionalità i si nteres, de zapè ite te nosta kumpania per desmustrè, k'i ne se lasha piē dai Taliani, k'i fesh l bel per i fe Taliani, ma k'i uel anzi tenl da nēus Tudësh; Ladins i Tudësh ie for stai i patrons del Tirol.

Per unl tēu su tel Tiroler Volksbund paja un al manko l krona. She ne s'ahina t'en luck al manko 10 mēmli per fe na sezion, dēssi se nunziē i mandè i grofh al Tiroler Volksbund a Dispruk, Fallmerayerstraße 12.

Speron de segur, ke ne lifhēis kēsta paroles de hant.

L Tiroler Volksbund.